

פרק שביעי

סימן א [לא ע"א]

הקדמה

שנינו במשנתנו: "סתם הקדשות לבדק הבית", משמע אפילו בהמות. כנגד זאת שנינו במסכת שקלים (פ"ד מ"ז): "המקדיש נכסיו והיתה בהן בהמה ראויה לגבי המזבח זכרים ונקבות; רבי אליעזר אומר זכרים ימכרו לצרכי עולות ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים, ודמיהן יפלו עם שאר נכסים לבדק הבית. רבי יהושע אומר זכרים עצמן יקרבו עולות, ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים ויביא בדמיהן עולות, ושאר נכסים יפלו לבדק הבית". ר' חייא בר אבא קבע כי דין משנתנו תלוי במחלוקת שבמסכת שקלים, שכן רק לדעת ר' אליעזר דמי הבהמות לבדק הבית, ואילו לדעת ר' יהושע הבהמות קדושות למזבח ויקרבו למזבח הן עצמן או דמיהן.

ממשיכה הסוגיה:

--- ראה בעמוד הבא ---

<הערות נוסח בסוף הספר>

מקורות הלשוניות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס'. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשון שניה: בראשונים: רגמ"ה, גירסת הספרים שהובאו בשטמ"ק אות יא, [בשטמ"ק ירושלים הביא בשם 'ס"א', ולבסוף כתב 'כך גירסת הספרים'. בשטמ"ק א הביא בשם 'נ"א בקצת ס"י', ולבסוף כתב: "כך מצאתי בספ' יד והוא לשון ירושלמית"].

לשון ראשונה

ופליגא דרב אדא בר אהבה^פ, דאמר רב אדא בר אהבה אמר רב^פ בעדר שכולו זכרים אפי' ר' אליעזר מודה דלא שביק איניש קדשי מזבח ומקדיש לבדק הבית, לא נחלקו אלא בעדר שיש בו^פ מחצה זכרים ומחצה נקבות, ר' אליעזר סבר אין [אדם]^פ חולק את נדרו ומדנקבות לאו עולות זכרים נמי לאו עולות^פ, ור' יהושע סבר [אדם]^פ חולק את נדרו. ל"א אמרי לה^פ, אמר רב אדא בר אהבה אמר רבי^פ בשלא הקדיש אלא בהמה^פ אפי' ר"א מודה דלא שביק איניש קדשי מזבח ומקדיש לבדק הבית, לא נחלקו אלא בשיש^פ שאר נכסים עמה^פ, ר' אליעזר^פ סבר אין אדם חולק את נדרו ומדשאר^פ נכסים לא לקדשי מזבח בהמה נמי לא לקדשי מזבח, ורבי יהושע סבר אדם חולק את נדרו. תנן^פ ודמיה^פ יפלו עם שאר נכסים לבדק הבית,

נוסח א^פ – בשלמא ללישנא בתרא היינו דקתני עם שאר נכסים לבדק הבית, אלא ללישנא קמא ליתני יפלו לבדק הבית, תני נמי הכי^פ ודמיה^פ יפלו לבדק הבית.

נוסח ב^פ – הניחא ללישנא בתרא דרב אדא בר אהבה אלא ללישנא קמא דרב אדא בר אהבה^פ מאי איכא למימר, (תנן) [תני]^פ ודמיה^פ יפלו לבדק הבית.

לשון שניה

ושאר נכסים לבדק הבית במאי פליגי ר' אליעזר סבר אין אדם חולק את^פ נדרו מדנקבות לא אקדשינהו לעולה זכרים נמי לא אקדשינהו לעולה^פ ור' יהושע סבר אדם חולק את נדרו ופליגא דרב אדא דאמ' רב אדא בר אהבה אמר רב בעדר כולה^פ זכרים לא פליגי^פ דלא שביק איניש קדושת הגוף ומקדיש קדושת דמים^פ כי פליגי בעדר שיש בו זכרים ונקבות. ל"א אמרי^פ לה אמר רב אדא אמר רב בשלא הקדיש אלא בהמה לא פליגי דלא שביק איניש קדושת הגוף וכו' כי פליגי בשיש^פ שאר נכסים עמה^פ דר' אליעזר סבר אין אדם חולק את נדרו מדשאר נכסים לבדק הבית וכו' ר' יהושע סבר אדם חולק את נדרו בשלמא להאי דאמ'^פ כי פליגי בשיש^פ שאר נכסים היינו דקתני ודמיה^פ יפלו עם שאר נכסים וכו' אלא להאי לישנא דאמרת כי פליגי בעדר שיש בו זכרים ונקבות אי דליכא שאר נכסים ליתני ודמיה^פ יפלו לבדק הבית תני הכי ולא ליתני שאר נכסים.

פירוש הלשונות

לתשומת לב: בסוגיית הגמרא לפנינו הובאו שתי לשונות, ובשטמ"ק הובא נוסח אחר לשתי הלשונות, ואם כן הלשונות נמצאות כעת במצב 'שתיים שהן ארבע'. למען הבהירות, נקרא לנוסח הגמרא 'לשון בבלי' ולנוסח השטמ"ק 'לשון ירושלמית'. ואת שמות הלשונות נכנה כך: לשון בבלי – לשון ראשונה, לשון בבלי – לשון שניה, לשון ירושלמית – לשון ראשונה, לשון ירושלמית – לשון שניה.

נוסיף כי הלשון הראשונה והלשון השניה הינן מגוף דברי הגמרא, ואין הן כשאר 'לישנא אחרינא' שבמסכת אשר יש שם חילוף בין לשון בבלי ובין הלשון הנקראת 'לשון ירושלמית'.

שלוש ראיות לדבר:

[א]. עצם כך שיש לפנינו לשון בבלי ולשון ירושלמית שבכל אחת מהן מופיעות הלשון הראשונה והלשון השניה.

[ב]. הלשון השניה מובאת בשם: 'ל"א אמרי לה' ולא בשם 'ל"א' כשאר המסכת. [יתר על כן, בכתב יד מינכן הובאה הלשון השניה בשם "איכא דא'מרי"].

[ג]. הגמרא עצמה דנה על פי הלשונות: "בשלמא ללישנא בתרא... אלא ללישנא קמא...".

פירוש הסוגיה – לשון בבלי

הגמרא מבהירה כי דברי ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן אינם מוסכמים. ר' חייא בר אבא [להלן: רחב"א] הבין בדעת ר' אליעזר כי בכל אופן שאדם הקדיש בהמה ולא פירש למה הקדיש, דמי הבהמה שייכים לבדק הבית. מחמת כן הסביר רחב"א כי משנתנו תואמת לדעת ר' אליעזר שהרי נאמר בה: "סתם הקדשות לבדק הבית", ומשמע כי מדובר אפילו במקדיש בהמות. סוגייתנו מציגה, לעומת שיטת רחב"א, את שיטת רב אדא בר אהבה בשם רב. רב אדא בר אהבה [להלן: ראב"א] הבין את דעת ר' אליעזר בצורה שונה, וסובר כי מודה ר' אליעזר באופנים מסויימים שהמקדיש בהמה הרי היא קדושה למזבח בלבד, ורק באופנים אחרים פסק ר' אליעזר כי דמי הבהמה שייכים לבדק הבית. הגמרא מסבירה כי לפי שיטת ראב"א אין דברי משנתנו "סתם הקדשות לבדק הבית" תואמים לדעת ר' אליעזר יותר ממה שתואמים הם לדעת ר' יהושע, שכן אפילו לדעת ר' אליעזר קיימים אופנים שבהם סתם הקדשות אינם לבדק הבית, וממילא אין בסיס לדברי רחב"א המוכיח ממשנתנו כדעת ר' אליעזר⁷³⁵.

שיטת ראב"א היא כי דברי ר' אליעזר - שדמי הבהמות לבדק הבית – לא נאמרו בכל אופן, אלא ישנם אופנים שבהם ר' אליעזר מודה וישנם אופנים שבהם ר' אליעזר חולק. מתי מודה ומתי חולק? כאן נחלקו הלשונות. לפי הלשון הראשונה ר' אליעזר מודה לגבי מקדיש זכר שיקרב לעולה, וחולק הוא לגבי מקדיש נקבה, או לגבי מקדיש נקבות וזכרים כאחד, שדמי כולם לבדק הבית. לפי הלשון השניה ר' אליעזר מודה לגבי מקדיש בהמה שקדושה היא למזבח ותיקרב לעולה היא או דמיה, וחולק הוא רק לגבי מקדיש בהמה יחד עם שאר נכסים, שדמי כולם לבדק הבית.

כוונת שתי הלשונות דומה. שתיהן טוענות כי מודה ר' אליעזר שמקדיש בהמה הראויה לקרבן הרי היא קדושה לעולה, [ללשון ראשונה – דווקא זכר, ללשון שניה – אפילו נקבה]. אך באופן שהמקדיש כלל בהקדשו דבר שאינו ראוי לקרבן [ללשון ראשונה – נקבה, ללשון שניה – שאר נכסים], חולק ר' אליעזר וסובר ש'אין אדם חולק את הקדשו', וכשם שהדבר שאינו ראוי לקרבן קדוש לבדק הבית בלבד, הוא הדין לבהמה הראויה לקרבן.

החילוף העיקרי בין לשון בבלי ללשון ירושלמית

את הלשון הבבלי ביארנו בסעיף הקודם. בלשון הירושלמית יש חידוש שכבר כהמשכם של דברי רחב"א, לפני ציטוט דברי ראב"א, מבארת הגמרא כי סברת ר' אליעזר היא 'אין אדם חולק את הקדשו'.

⁷³⁵ נראה כי כוונת הגמרא לומר שאם המשנה לא תואמת לדעת ר' אליעזר יותר מאשר לדעת ר' יהושע, על כרחך המשנה נכונה לדברי הכל. ומה שנאמר "סתם הקדשות לבדק הבית", ומשמע כי מדובר אפילו על בהמות, הרי זה באופן שהקדיש בפירוש את הבהמות לבדק הבית.

ומחמת שהנקבות קדושות רק לבדק הבית חלה קדושה זו גם על הזכרים. המשך הסוגיה שווה בין הלשון הבבלי ללשון הירושלמית, ואין ביניהן אלא חילופי סגנון קלים שנביא בהמשך הדברים.

סוגיית הגמרא שבלשון הירושלמי אינה מובנת, שכן אם רחב"א הבין כשיטת רב"א שסברת ר' אליעזר היא 'אין אדם חולק את הקדשו', שוב לא היה מקום לעצם דברי רחב"א, [כפי שביארה הגמרא בלשון הבבלי שלפי שיטת רב"א אין מקום לדברי רחב"א]. כמו כן לא מובן מדוע אומרת הגמרא כי יש מחלוקת בין שיטת רב"א לשיטת רחב"א, הלא הגמרא מבארת את דברי רחב"א בדיוק כפי הלשון הראשונה שבדברי רב"א.

לפי נוסח הלשון הירושלמי בשטמ"ק שבדפוס מתורצת הקושיה השניה, שכן שם כתוב 'ופליג' בדבר אדא בר אהבה', במקום 'ופליגא דרב אדא בר אהבה'. פירוש הנוסח: הסוגיה אכן אינה טוענת שרחב"א חולק על רב"א אלא באה הסוגיה להוסיף את דברי רב"א כהסבר למחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע שהזכיר רחב"א. כעת ניתן לנסות ליישב בדוחק את קושייתנו הראשונה ולומר שהלשון הירושלמית חולקת על הלשון הבבלי וסוברת כי דברי רחב"א נכונים גם לפי שיטת רב"א. מפני שדברי המשנה "סתם הקדשות לבדק הבית", מתפרשים גם באופן שהקדיש את הזכרים יחד עם הנקבות או את הבהמות יחד עם הנכסים, ובאופנים אלו קיימת מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע אפילו לפי שיטת רב"א.

אכן, המהלך הנזכר אינו נראה נכון מכמה פנים:

[א]. הנוסח שבדפוס "ופליג" בדבר אדא בר אהבה", אינו הנוסח האמיתי בדברי השטמ"ק. בשטמ"ק א מובא "ופליגא דרב אדא", כמו בלשון הבבלי. בכת"י ירושלים כתוב: "ופליגא רב אדא בר אהבה", כאשר לפני התיבה 'רב' יש מחק מחמת שהתבלה קצה הדף. המעתיק לדפוס וילנא הוסיף בהעתקו שתי אותיות 'בד' וכתב 'בדבר' ועוד הוסיף להגיה 'ופליגא' במקום 'ופליג' [אולי מתוך כוונה לתרץ את הקושיה השניה כפי שכתבנו]. אולם המתבונן היטב יראה שבמחק יש מקום לאות אחת ולא לשתיים, וממילא וודאי שהנוסח הנכון בדברי השטמ"ק הוא 'ופליגא דרב' כמו בשטמ"ק א וכמו בלשון הבבלי.

[ב]. רגמ"ה גרס כלשון השניה [כפי שהעיר השטמ"ק עצמו], והינו גורס 'ופליגא דרב' ולא 'ופליג' בדבר'.

[ג]. לפי המהלך הנזכר קשה הלשון השניה שבלשון הירושלמי, שכן הסבר דברי רחב"א שבלשון הירושלמי מתאים ללשון הראשונה ולא ללשון השניה, ואם נגרוס 'ופליג' בדבר אדא בר אהבה', חסר ציון בגמרא שהלשון השניה חולקת על מה שהוסבר בדברי רחב"א.

[ד]. אין סגנון הגמרא לומר 'ופליג' בדבר פלוני', כאשר מדובר באמורא המסביר את מחלוקת התנאים.

על פי כל האמור נראה לחדש בזהירות כי הלשון הירושלמית הייתה לפני רגמ"ה והשטמ"ק בנוסח מוטעה. שתי דרכים ישנן בידינו לבאר מהי הטעות.

מהלך ראשון [פשוט] – יש סירוס סדר בקטעי הגמרא שבלשון הירושלמית, וההסבר שהביאה הגמרא לאחר דברי רחב"א שייך לסוף הלשון הראשונה שבדברי רב"א.

כך נוסח הלשון הירושלמית לגירסת רגמ"ה ושטמ"ק:

פיסקה א – "במאי פליגי ר' אליעזר סבר אין אדם חולק את נדרו, מדנקבות לא אקדשינהו לעולה זכרים נמי לא אקדשינהו לעולה, ור' יהושע סבר אדם חולק את נדרו".

פיסקה ב - "דאמר רב אדא בר אהבה אמר רב בעדר כולה זכרים לא פליגין דלא שביק איניש קדושת הגוף ומקדש קדושת דמים כי פליגי בעדר שיש בו זכרים ונקבות".

פיסקה ג - לישנא אחרינא אמרין לה, אמר רב אדא אמר רב בשלא הקדיש אלא בהמה לא פליגי דלא שביק איניש קדושת הגוף וכו', כי פליגי בשיש שאר נכסים עמה.

פיסקה ד - "דר' אליעזר סבר אין אדם חולק את נדרו דמדשאר נכס' לבדק הבית וכו', ר' יהושע סבר אדם חולק את נדרו".

פיסקה ה - "בשלמא להאי דאמרת..."

לדרכינו יש להגיה ולגרוס את פיסקה א לאחר פיסקה ב - בדומה ללשון הבבלי.

יש לציין כי לפי הגהתנו הרי התיבות 'במאי פליגי' קצת מיותרות, ויתכן שהן נוספו רק לאחר שהקטע השתרבב בטעות בסיום דברי רחב"א.

ניתן להוכיח את הגהתנו על ידי השוואת הלשון הראשונה ללשון השניה. בהשוואה רואים כי בסוף הלשון השניה [- פיסקה ד] קיים הסבר למחלוקתם של ר' אליעזר ור' יהושע⁷³⁶, וחסר הסבר מקביל בסוף הלשון הראשונה. על ידי הגהתנו מושלם היטב החלק החסר.

מהלך שני [מורכב] - יתכן כי הלשון הירושלמית המקורית כללה רק את הלשון השניה בדברי רב"א ולא את הלשון הראשונה⁷³⁷. אם כן מובן כי רחב"א סבר כלשון ראשונה של רב"א [כפי שכתוב בלשון הירושלמית לגרסת רגמ"ה ושטמ"ק], ולפיכך קבעה סוגיית הלשון הירושלמית שרחב"א חולק על רב"א, פירוש - על הלשון השניה של רב"א אשר רק אותה הכירה הלשון הירושלמית.

יושם לב כי לפי המהלך הנוכחי אין רחב"א חולק על עצם דברי רב"א הסובר שדברי ר' אליעזר נאמרו רק באופנים מסויימים, אלא חולק הוא בנקודה זו שהינו סובר כלשון הראשונה של רב"א ולא כלשון השניה. אם כן דחוקים דברי רחב"א התולה את משנתנו במחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע [שהרי בלשון הבבלי⁷³⁸ מבואר שאם ננקוט כשיטת רב"א המחלק בין אופן לאופן שוב אין מקום לדברי רחב"א]. ובכל זאת יתכן כי יש מקום לקיים את דברי רחב"א גם לפי שיטת רב"א, כפי שכתבנו לעיל בשעה שביארנו את גירסת השטמ"ק שבדפוס.

אם נכונה ההשערה שהלשון הירושלמית המקורית גרסה רק את הלשון השניה בדברי רב"א, אזי מסתבר לומר כי הלשון הבבלי המקורית גרסה רק את הלשון הראשונה בדברי רב"א, ובשלב מאוחר יותר הושפעו הלשון הבבלי והלשון הירושלמית זו מזו וכך הוצגו בכל אחת מהן שתי הלשונות שבדברי רב"א.

על מהלך זה יש להקשות: הגמרא ממשיכה לדון לפי שתי הלשונות שבדברי רב"א [- פיסקה ה]. אם נניח שבלשון הבבלי או הירושלמית המקוריות לא היו קיימות שתי הלשונות בדברי רב"א, עולה כי סיום הסוגיה הדן בשתי הלשונות הינו מאוחר מאד, לאחר שהושפעו הלשונות זו מזו. והנה, הפיסקה הדנה בשתי הלשונות שבדברי רב"א מופיעה לפנינו בלשון הבבלי ובלשון הירושלמית בשתי סגנונות. אם כן מסתבר כי פיסקה זו קדמה לזמן התפצלות הלשון הבבלי והירושלמית זו מזו, וממילא מוכח שגם בלשון הבבלי והלשון הירושלמית המקוריות כבר היו קיימות שתי לשונות בדברי רב"א.

אגב, יש להעיר כי הפיסקה הנזכרת - הדנה בשתי הלשונות - מופיעה בכתב יד מינכן בסגנון שלישי, ואיני יודע פשר דבר.

⁷³⁶ בשטמ"ק עדני. לעומת זאת בשטמ"ק שבדפוס מקוצר המשך הלשון השניה על ידי "כו", ולא ניתן לדעת מה הייתה הגרסה המקורית.

⁷³⁷ ובמהדורת השטמ"ק נוספה הלשון הראשונה מן הלשון הבבלי, כדרכה של מהדורה זו שהלשון הירושלמית והלשון הבבלי מושפעות זה מזו.

⁷³⁸ וכן בהגהה הקודמת שהצענו ללשון הירושלמית.

מכל האמור נראה כי האמת הינה כפי השערתנו במהלך הראשון הפשוט. אכן, חשוב לציין כי רגמ"ה גרס כלשון הירושלמית כפי שהיא מובאת בשטמ"ק. מי שיפרש גירסה זו רופא אומן יקרא ושכר הרבה [משמים] יטול.

להקל על המבקש, אציג כאן את פירוש רגמ"ה שלא הבנתי: "והאי דקאמר ר' אליעזר אין אדם חולק את נדרו, דזכרים לא אקדשינהו אלא לדמי, היינו פליגא דרב אדא בר אהבה, דאמר רב אדא בר אהבה כו' דאפילו ר' אליעזר מודה (דאין) [דהן] עצמן יקרבו עולות. אלא כי פליגי בעדר שיש בו כו'".

חילופים נוספים בין לשון בבלי ללשון ירושלמית

ישנם מספר חילופי סגנון בין הלשונות, ונביא שנים מהם:

[א]. בלשון הירושלמית [בשטמ"ק א1] נמצאות תיבות בניב הירושלמי: פליגין, אמרין⁷³⁹.

[ב]. בלשון הבבלי מופיעים הביטויים 'קדשי מזבח' ו'קדשי בדק הבית'. לעומת זאת, בלשון הירושלמית [בשטמ"ק א] מופיעים הביטויים 'קדושת הגוף' ו'קדושת דמים'.

נפקא מינה בין הלשונות מחלוקת ר' יהושע ור' אליעזר

לפי כל הלשונות, השיטות והפירושים, מוסכם כי דעתו של ר' יהושע היא שאין חילוקים בין האופנים אלא בכל אופן הדין הוא כפי שאמר ר' יהושע במשנה בשקלים: "המקדיש נכסיו והיתה בהן בהמה ראויה לגבי המזבח זכרים ונקבות... רבי יהושע אומר זכרים עצמן יקרבו עולות, ונקבות ימכרו לצרכי זבחי שלמים ויביא בדמיהן עולות, ושאר נכסים יפלו לבדק הבית".

בדעת ר' אליעזר נחלקו השיטות, ונציג כאן טבלה המסכמת את דיני המקדיש בהמה, על פי כל המבואר למעלה:

לשון בבלי	לשון ירושלמית – גירסת רגמ"ה ושטמ"ק	לשון ירושלמית – גירסת שטמ"ק דפוס וילנא	לשון ירושלמית – מהלך ראשון	לשון ירושלמית – מהלך שני
ר' חייא בר אבא	תלוי אם הקדיש רק זכרים או שהקדיש גם נקבות	בכל דמיה לבדק הבית	אופן	תלוי אם הקדיש רק זכרים או שהקדיש גם נקבות
רב אדא בר אהבה – לשון ראשונה	תלוי אם הקדיש רק זכרים או שהקדיש גם נקבות			-----
רב אדא בר אהבה – לשון שניה	תלוי אם הקדיש רק בהמות או שהקדיש גם נכסים. (במהלך השני כתבנו שאולי בלשון הבבלי המקורית לא הייתה קיימת לשון שניה בדברי רב"א).			

פסק ההלכה

הכלל הפשוט הינו שהלכה כר' יהושע נגד ר' אליעזר. לדעת רחב"א שמשנתנו חולקת על דברי ר' יהושע, לכאורה יש לפסוק כדעת ר' אליעזר. בלשון הבבלי מבואר כי רב"א חולק על רחב"א, ונראה כי יש לפסוק כר' יהושע. כמו כן מבואר עניין זה בלשון הירושלמית לפי הגירסה שהצענו במהלך הראשון. אמנם, בלשון הירושלמית לפי גירסת שטמ"ק שבדפוס ולפי מה שרצינו להגיה במהלך השני, אין רב"א

⁷³⁹ תיבה זו נמצאת אף בא2.

חולק על עצם דברי רחב"א, וחזר למקומו העיקרון שאם המשנה סוברת כדעת ר' אליעזר לכאורה יש לפסוק כדעתו.

את הלשון הירושלמית לפי גירסת רגמ"ה ושטמ"ק לא זכינו להבין, והיה נראה לכאורה כי לפי לשון זו ראב"א חולק על רחב"א [ויש מקום לפסוק כר' יהושע]. אכן ראה בפירוש רגמ"ה שהבאנו לעיל, שם נראה כי פירש בדרך אחרת, [ואם כן לכאורה אין הלכה כר' יהושע אלא כר' אליעזר].

הרמב"ם פסק כר' אליעזר (פירוש המשניות שקלים פ"ד מ"ז, הלכות ערכין פ"ה ה"ז). מפרשי הרמב"ם ביארו כי טעמו משום שר' עקיבא במשנה בשקלים סובר כר' אליעזר, וכטעם זה משמע בפירוש המשניות הנ"ל שכתב כי הלכה כר' עקיבא. יש מי שהוסיף כי טעם הרמב"ם גם על פי דברי רחב"א בסוגייתנו הסובר שמשנתנו חולקת על ר' יהושע, (לחם משנה, מעשה הקרבנות סוף פרק ה). כטעם זה משמע בדברי הרמב"ם בפסקיו שכתב כך: "המקדיש את בהמתו סתם... זכרים ימכרו לצרכי עולות... והנקבות ימכרו לצרכי שלמים... והדמים יפלו לבדק הבית, שסתם הקדשות לבדק הבית". הרי שרמז בלשון זהו כי דברי המשנה 'סתם הקדשות לבדק הבית', הינם מוכיחים כדעת ר' אליעזר נגד דעתו של ר' יהושע.

לגבי המחלוקת בסוגייתנו באיזה אופן דיבר ר' אליעזר; הרמב"ם פסק כר' אליעזר אפילו באופן שהקדיש בהמות בלבד [נגד דעת הלשון השניה], אך לא ביאר הרמב"ם מה דעתו לגבי מקדיש זכרים בלבד. מצד אחד נראה לומר שהרמב"ם פסק כרחב"א [שדמי הזכרים שייכים לבדק הבית], שכן דייקנו מדבריו שפסקו בנוי על שיטת רחב"א. אכן קיים גם צד שני: מכך שהזכיר הרמב"ם רק 'המקדיש בהמתו' ולא 'המקדיש זכרים' משמע כי רצונו לפסוק כלשון הראשונה בדברי ראב"א [שאם הקדיש זכרים הרי הם קדושים לעולה בלבד]. באמת יתכן כי לא היה לרמב"ם הכרעה ברורה בעניין ולכן סתם הדברים.

חשוב לציין כי הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות סוף פרק ה סתר את דבריו, ופסק כדעת ר' יהושע. ראה במפרשים שם שעמלו ליישב את פסקי הרמב"ם זה עם זה.

סימן ב [לב ע"א]

הקדמה

לדעת רב הונא, קדשי מזבח שהתפיסן לחרמי כהנים לא עשה כלום. הקשתה הגמרא מברייטא העוסקת בשלושת סוגי ההקדש [-בדק הבית, קדשי מזבח, חרמי כהנים], וכך נאמר בה: "קדשי בדק הבית שהתפיסן, בין לקדשי מזבח בין לחרמי כהנים, לא עשה כלום. חרמי כהנים שהתפיסן, בין לקדשי מזבח בין לקדשי בדק הבית, לא עשה כלום". לדברי רב הונא היה מתאים כי תהיה בבא נוספת המלמדת כי קדשי מזבח שהתפיסן לא עשה כלום, וחסרון בבא כזו הינו קושיה על דברי רב הונא.

תירצה הגמרא כי גם לדברי רב הונא לא היה נכון לקבוע בברייטא שקדשי מזבח שהתפיסן לא עשה כלום, שהרי ניתן להתפיסם לבדק הבית. שבה הגמרא והקשתה על דברי רב הונא מדוע לא נוספה בברייטא בבא הנוקטת בפירוש כי קדשי מזבח שהתפיסן לחרמי כהנים לא עשה כלום.

מתרצת הגמרא:

לשון ראשונה

תנא, דאית ביה תרתי קתני, דלית ביה תרתי לא קתני.

לשון שניה

דניתנהו בתרתי קתני⁷⁴⁰.

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה.

⁷⁴⁰ ראה בגוף הסימן השערות שונות להגיה ולהשלים בנוסח הלשון השניה.

פירוש הלשונות

ביאור התירוצ

הגמרא מתרצת כי בחרה הברייטא לנקוט רק סוגי הקדש שבהם בכל אופני ההתפסה המוזכרים בברייטא לא חלה ההתפסה, ולפיכך לא יכלה הברייטא לנקוט 'קדשי מזבח שהתפיסן', שכן בהם יש חילוק, אם התפיסן לחרמי כהנים ההתפסה אינה חלה [כדעת רב הונא] ואם התפיסן לבדק הבית ההתפסה חלה.

החילוף בין הלשונות

התירוצ שווה בשתי הלשונות, ואין ביניהם אלא חילוף סגנון קל, ואף רגמ"ה כתב על הלשון השניה: "והיינו הך". מחמת כן, רק רגמ"ה גרס כאן את שתי הלשונות, ואילו שאר המקורות לא ראו צורך לגרוס את הלשון השניה.

גירסת הלשון השניה

רגמ"ה ציטט: 'ל"א דניתנהו בתרתי קתני'. תרגום חופשי: "מה שאפשר לשנותו בשתי אפשרויות – שונים בברייטא". יתכן שיש להגיה 'דאיתנהו' במקום 'דניתנהו', ואזי התרגום הוא: "מה שישנו בשתי אפשרויות – שונים בברייטא".

בכל אופן, יתכן שרגמ"ה העתיק רק את תחילת הלשון השניה, והיה לה המשך כעין זה: "דלא ניתנהו בתרתי לא קתני". ואם נכונה ההגהה 'דאיתנהו', ונכון גם שהיה המשך ללשון השניה, אזי היה כנוסח זה: "דליתנהו בתרתי לא קתני".

בציטוט שברגמ"ה, הלשון הראשונה פתחה בתיבת 'תנא', והלשון השניה לא. אמנם יתכן שאף הלשון השניה גרסה תיבה זו, ורגמ"ה לא הוצרך להעתיקה מחמת שכבר כתבה בפתיחת הלשון הראשונה.

נפקא מינה בין הלשונות

על פי האמור, פשוט כי אין נפקא מינה בין הלשונות.

סימן ג [לב ע"א – לב ע"ב]

הקדמה

רב הונא טען כי קדשי מזבח שהתפיסן לחרמי כהנים לא עשה כלום, ולמד זאת מן הפסוק 'כל חרם קדש קדשים הוא ליקוק'. הגמרא פרכה את דברי רב הונא והסיקה כי ניתן להתפיס קדשי מזבח לחרמי כהנים.

ממשיכה הסוגיה:

---ראה בעמוד הבא---

<השלמת שינוי נוסחאות בסוף הכרך>

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: ילקוט שמעוני סוף רמז תרעח, פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה.

מקורות לשון שניה: שטמ"ק אות ה בשם 'ס"א'. בשטמ"ק א ציין נוסח זה בשם 'לישנא אחרינא', ולבסוף כתב: "כך מצאתי בגמ'רא ירושלמי'ת". לא ברור אם ב'גמרא ירושלמי'ת' שהיתה לפני בעל השטמ"ק היו נמצאות שתי הלשונות או הלשון השניה לבדה. [ושמא גמרא ירושלמי'ת זו הינה גמרא בנוסח כתה"י האשכנזיים, והיה בה את שתי הלשונות כמו בפירוש רגמ"ה].

לשון ראשונה

והא רב הונא קרא קאמר, אמר עולא⁷⁴¹ אמר קרא⁷⁴² חרם כל חרם⁷⁴³. ומי אמר עולא⁷⁴⁴ הכי והא אמר עולא המתפס עולה לבדק הבית אין בה⁷⁴⁵ אלא עיכוב גזברין⁷⁴⁶ בלבד, (לעולם) מדרבנן⁷⁴⁷ וקרא למעילה הוא⁷⁴⁸ דאתא⁷⁴⁹. למעילה למה ליה⁷⁵⁰ קרא קדש קדשים⁷⁵¹ כתיב⁷⁵² ביה. וליטעמין הא דא"ר ינאי אין מעילה מפורשת מן התורה אלא בעולה בלבד שנא' נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה מקדשי ה'⁷⁵³ קדשים⁷⁵⁴ המיוחדין לה⁷⁵⁵,

הנוסח הרווח – אבל חטאת ואשם לא נפקא אלא מדרבי דתניא רבי אומר⁷⁵⁶ כל חלב לה' לרבות אימורי קדשים קלים⁷⁵⁷ למעילה⁷⁵⁸,

ס"א⁷⁵⁹ – חטאת ואשם מנין ת"ל נפש כי תמעול מעל ריבה,

למה ליה⁷⁶⁰ קרא קדש קדשים כתיב בהו⁷⁶¹. [אלא]⁷⁶² אף על גב דקדש קדשים כתיב בהו בעי קרא לרבויהנהו⁷⁶³ למעילה, חרמים⁷⁶⁴ נמי אף על גב דקדש קדשים כתיב בהו בעי קרא לרבויהנהו למעילה.

לשון שניה

והא רב הונא קרא קאמר, מיבעי ליה ההוא קרא לכדתנן חכמים⁷⁶⁵ אומרים סתם חרמים לכהנים שנאמר כל חרם בישראל לך יהיה א"כ מה ת"ל כל חרם קדש קדשים לה' מלמד שחל על קדשי קדשים ועל קדשים קלים. מנא לן דתפסין חרמים⁷⁶⁶ אמר עולא דכתיב חרם⁷⁶⁷ כל חרם על כל קדש וקדש חייל חרם. ומי אמר עולא הכי והאמר עולא עולה שהתפיסה לבדק הבית אין בה אלא עכוב גזברים בלבד אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית קדשי מזבח, מדרבנן. והא קרא קאמר כל חרם קדש וכו'⁷⁶⁸, אסמכתא בעלמא. ואלא קרא למאי אתא, מיבעי ליה למעילה דחרמים. למעילה תיפוק לי⁷⁶⁹ מקדש קדשים, קדש קדשים לא משמע ליה, מי לא אמר ר' ינאי אין מעילה מפורשת וכו' המיוחדים לה' איזהו קדש המיוחד לה' קי' הוי אומר זה קי' עולה אבל חטאת ואשם לא אתיין אלא מן דרבי קי' דתניא ר' אומר כל חלב לה' לרבות אימורי קדשי קדשים⁷⁷⁰ וקדשים קלים למעילה, אלמא קדש קדשים⁷⁷¹ לא משמע ליה לעולא נמי קדש קדשים לא משמע ליה.

⁷⁴¹ קרא קאמר אמר עולא. חסר: ו1. כנראה מעין טה"ד: 'קרא קאמר' – 'אמר קרא'.

⁷⁴² אמר קרא. חסר: מ, ילקו"ש.

⁷⁴³ חרם. חסר: מ.

⁷⁴⁴ אמר עולא. "אמר": ילקו"ש.

⁷⁴⁵ בה. כאן: ילקו"ש.

⁷⁴⁶ גזברין. גזבר: ילקו"ש.

⁷⁴⁷ לעולם מדרבנן. פל, ו1, מ [בפל חסרה ד']. 'לעולם רבנן': דפוס. 'מדרבנן': רש"י, ילקו"ש, שטמ"ק, ו21.

⁷⁴⁸ הוא. חסר בדפוס, ותוקן בשטמ"ק.

⁷⁴⁹ וקרא למעילה הוא דאתא. שטמ"ק ציין נ"א: "קרא אסמכתא בעלמא, ואלא קרא למאי אתא מיבעי ליה למעילה דחרמים". נראה שיש כאן השפעה מהלשון השניה, ובראשונים משמע כנוסח הרווח.

⁷⁵⁰ למה ליה. "למה ליה": ו21, מ, ילקו"ש, שטמ"ק.

⁷⁵¹ קדש קדשים. ציטוט זה מופיע ארבעה פעמים בסוגיה. בדפוס בכל המופעים "קדשי קדשים", וכן הוא במופע השני בנוסח ס"א שבשטמ"ק ב, ובמופע השלישי ב2. שטמ"ק תיקן את המופע הראשון, ורעב"ץ ציין לתקן בכל המופעים.

⁷⁵² כתיב. 'כתוב': דפ"ר ותוקן בשטמ"ק.

⁷⁵³ וחטאה בשגגה מקדשי ה'. חסר: מ.

⁷⁵⁴ קדשים. חסר: דפוס, ותוקן בשטמ"ק.

⁷⁵⁵ בילקו"ש נוסף: "איזהו קדש המיוחד לשם", והוסיף המהדיר בסוגריים: "הוי אומר זו עולה".

⁷⁵⁶ רבי אומר. חסר: מ.

⁷⁵⁷ לא נפקא... רבי אומר. "לא אלא מדתני": ילקו"ש.

⁷⁵⁸ קלים. חסר: ילקו"ש.

⁷⁵⁹ למעילה. בכת"מ תיבה זו כפולה, הראשונה סיום הלימוד והשניה תחילת השאלה.

⁷⁶⁰ ש. השטמ"ק המשיך להעתיק מנוסח זה במקביל לנוסח שלפניו עד תיבת 'אלמא'.

⁷⁶¹ למה לי. דפ"ח, ו1, ו21, ש. 'למה ליה': דפ"ר, פל.

⁷⁶² אבל חטאת... בהו. "חטאת ואשם מנין ת"ל נפש כי תמעול מעל ריבה, למה לי קרא קדשי (!) קדשי כתיב בהו, אלמא כו": שב בשם ס"א.

⁷⁶³ [אלא]. ילקו"ש, דפ"ח, ו21. 'אלמא': שב על הגמרא וכן בהמשך ציטוט מ"ס א' במקביל לנוסח הרווח. "מאי אית לך למירר": מ. חסר: דפ"ר, פל, ו1. לפי הסגנון הרגיל בש"ס היה צריך לגרוס: "אלא מאי אית לך למירר".

⁷⁶⁴ לרבויהנהו. כתיב היד. 'לרבויהנהו': דפוס, ובדפ"ר כן הוא גם בסמוך.

⁷⁶⁵ חרמים. 'הכא': מ.

⁷⁶⁶ לכדתנן חכמים. 'לכדתניא וחכמים': שב, ועיין במשנה ערכין פ"ח מ"ו.

פירוש הלשונות פירוש הסוגיה – לשון ראשונה

שלב ראשון

הגמרא מקשה על המסקנה, כיצד ניתן לחלוק על רב הונא, הלא רב הונא למד את דינו מפסוק⁷⁶⁶. מתרצת הגמרא בשם עולא כי יש לימוד 'כל חרם'. מה פשר הלימוד? רש"י ורגמ"ה מסבירים כי התיבה 'כל' מלמדת שהפסוק בא לרבות ולא למעט, לרבות שעל 'כל' יכול לחול חרם⁷⁶⁷. הגר"א והרש"ש מסבירים שהתיבה 'כל' מלמדת כי גם חרמי כהנים יכולים לחול על קדשי מזבח⁷⁶⁸.

שלב שני

הגמרא מקשה סתירה בדברי עולא: מימרא אחת של עולא היא הלימוד שהזכרנו, המלמד כי חרמי כהנים יכולים לחול על קדשי מזבח. מימרא שניה של עולא היא: "המתפיס עולה לבדק הבית אין בה אלא עיכוב גזברין בלבד".

מתרצת הגמרא כי מדאורייתא נכונה המימרא השניה של עולא, ואילו המימרא הראשונה מדברת על דין דרבנן, והלימוד הינו אסמכתא.

נאמרו בראשונים מספר פירושים מה פשר דינו של עולא 'אין בה אלא עיכוב גזברין', ומהי הסתירה שהציגה הגמרא.

רש"י, רגמ"ה, פירוש קדמון וריב"ק משפירא⁷⁶⁹: 'עיכוב גזברין' פירושו שאין צורך לתת דמים להקדש וחל רק דין של 'עיכוב גזברין'⁷⁷⁰. [במשנה ובברייתא נאמר כי חלה קדושה על הבהמה וצריך לתת דמים להקדש, ועולא מחדש כי מדאורייתא חל רק 'עיכוב גזברין']. קושיית הגמרא הינה על כך שמלימודו של עולא [- המימרא הראשונה], משמע כי דין נתינת הדמים שנאמר במשנה ובברייתא הינו מדאורייתא. הגמרא מתרצת כי לימודו של עולא הינו אסמכתא בלבד, ואכן מדאורייתא חל רק עיכוב גזברין [כפי שאמר עולא במימרא השניה], ודין המשנה והברייתא הינו מדרבנן.

תוס' פירוש א: 'עיכוב גזברין' פירושו שהגזברים מעכבים מלהקריב עד שישלם, ועולא מחדש כי הקדושה חלה רק כנדר לתת את דמי הקרבן, ואין להקדש בעלות ממונית על הקרבן. קושיית הגמרא הינה על כך שעולא סובר כי אפשר להתפיס קדשי מזבח לחרמי כהנים [נגד דברי רב הונא], וסוברת הגמרא כי קדושה המקבילה ל'עיכוב גזברין' אינה יכולה לחול על חרמי כהנים, שכן אין לאדם אפשרות לחייב את עצמו להביא חרמי כהנים. הגמרא מתרצת כי לימודו של עולא [הנותן להחיל חרמי כהנים על קדשי מזבח] הינו אסמכתא בלבד לאחר שתיקנו חכמים כי קדושת בדק הבית יכולה לחול על גוף הקרבן ובכך

⁷⁶⁶ נחלקו המפרשים כיצד מתפרש הפסוק 'כל חרם קדש קדשים הוא ליקוק', לפי דרשת רב הונא. רש"י ורגמ"ה מסבירים: כל המחרים [לחרמי כהנים] את 'קדש קדשים' הרי הוא לה'. כלומר, החרם אינו חל אלא נשאר ההקדש בקדושתו הקודמת.

הגר"א (אות ג) מסביר: כל המחרים את 'קדש קדשים' הרי הוא לה'. כלומר, אפשר לקחת קדש ולהחיל עליו חרמי שמים [=לה], ומשמע שאי אפשר לקחת קדש ולהחיל עליו חרמי כהנים.

הגר"א אף מגיה את הגמרא כדי שתתאים להסברו. בסוגריים שבהגהות הגר"א צוין כי מדברי תוס' משמע כפירושו, ולא ברור האם הסוגריים הינם מדברי הגר"א או מדברי המעתיק.

⁷⁶⁷ בדומה לכך פירש ב'פירוש קדמון'. אכן, שם משמע כי גם עולא מסכים ללימוד מתיבת 'ליקוק', וסובר הוא כי המתפיס קדשי מזבח לחרמי כהנים הרי חל עליהם חרמי בדק הבית. דין זה הינו חידוש מופלג ובדברי הרמב"ם (ערכין פ"ו ה"א) מפורש שלא כחידוש זה.

יש מעט חילוק בפירוש תיבת 'כל' בין רש"י ופירוש קדמון לבין רגמ"ה. רש"י ופירוש קדמון הסבירו כי 'כל' בא לרבות קדשי מזבח. כלומר, לא רק חולין נתפסים לחרמי כהנים אלא אף קדשי מזבח. רגמ"ה מסביר כי 'כל' בא לרבות את המינים השונים של הקודש. כלומר, בין קדשי קדשים ובין קדשים קלים נתפסים לחרמי כהנים.

⁷⁶⁸ דברי רש"י והגר"א תלויים במחלוקתם בביאור דברי רב הונא (הערה 766). רש"י הסביר כי לדעת רב הונא הפסוק בא למעט כי הרוצה להחיל חרמי כהנים על קדש קדשים לא חל חרמו. כאן מסביר רש"י כי לדעת עולא הפסוק מלמד להיפך כי חרם יכול לחול על 'כל'. הגר"א הסביר כי לדעת רב הונא הפסוק בא לרבות שאפשר להחיל חרמי בדק הבית על קדשי מזבח, ודייק רב הונא כי אי אפשר להחיל חרמי כהנים על קדשי מזבח. כאן מסביר הגר"א כי לדעת עולא יש ריבוי מתיבת 'כל' המלמד כי אף חרמי כהנים יכולים לחול על קדשי מזבח.

⁷⁶⁹ בספרו 'יחוסי תנאים ואמוראים', ערך 'זעירי'.
⁷⁷⁰ ראה ב'נפקא מינה בין הלשונות' מהי משמעותו ההלכתית של דין 'עיכוב גזברין'.

התאפשרה החלת קדושת בדק הבית אף על חרמי כהנים. ואכן מדאורייתא חל רק עיכוב גזברין [כפי שאמר עולא במימרא השניה], וממילא מדאורייתא אין מקום להחיל חרמי כהנים על קדשי מזבח.

תוס' פירוש ב: 'עיכוב גזברין' פירושו כנ"ל [שהקדושה חלה רק כנדר לתת את דמי הקרבן]⁷⁷¹, והגמרא סברה שקדושה כזו יכולה לחול גם על חרמי כהנים. קושיית הגמרא הינה על כך שעולא סובר כי אפשר להתפס קדשי מזבח לחרמי כהנים [נגד דברי רב הונא], והבינה הגמרא כי מדברי עולא [במימרא השניה] 'המתפס עולה לבדק הבית', משמע כי אפשר להתפס עולה לבדק הבית בלבד ולא לחרמי כהנים. הגמרא מתרצת כי לימודו של עולא [הנותן להחיל חרמי כהנים על קדשי מזבח] הינו אסמכתא בלבד ואילו מדאורייתא אפשר להקדיש קדשי מזבח רק לבדק הבית.

ראה סיכום ב'נפקא מינה בין הלשונות – דינים העולים'.

שלב שלישי

מקשה הגמרא, מאחר שלימודו של עולא הינו אסמכתא, מהו הלימוד האמיתי מן הפסוק 'כל חרם קדש קדשים הוא ליקוק'. הגמרא מתרצת כי הפסוק מלמדנו שיש מעילה בחרמים. מוסיפה הגמרא להסביר כי נצרך ריבוי מיוחד לדין מעילה [אף שנאמר בחרמים 'קדש קדשים'], כשם שלעניין חטאת ואשם מצריך ר' ינאי ריבוי מיוחד לדין מעילה [אף שנאמר בחטאת ואשם 'קדש קדשים'].

הלשון השניה

חילופי הלשון השניה

בלשון השניה ישנם מספר חילופים. חלקם שווים בשני נוסחי הלשון השניה, וחלקם נמצאים רק באחד מן הנוסחים.

ואלו החילופים העיקריים:

[א]. **בלשון הראשונה** לימודו של עולא [- המימרא הראשונה] מופיע כתירוץ על הקושיה "והא רב הונא קרא קאמר". **בלשון השניה** [בשני הנוסחים] הגמרא עצמה היא שמתרצת את הקושיה על פי הלימוד המבואר במשנה בערכין (כח ע"ב), ודברי עולא מופיעים כהסבר למשנה⁷⁷².

[ב]. מהו לימודו של עולא: **בלשון הראשונה** נאמר בקיצור 'חרם, כל חרם'. פירוש, לימודו של עולא הוא מכך שכלה התורה לכתוב 'חרם' ובכל זאת כתבה 'כל חרם'. **בלשון השניה** [בשני הנוסחים] צוטט הלימוד מהמשנה בערכין⁷⁷³: "כל חרם קדש קדשים לה", מלמד שחל על קדשי קדשים ועל קדשים קלים". ואת המשנה הסביר עולא: "חרם, כל חרם – על כל קדש וקדש חייל חרם".

מה פשר הלימוד? למעלה ציינו כי נחלקו המפרשים בביאור דברי עולא שבלשון הראשונה: רש"י פירש כי עולא לומד מן הפסוק את עצם אפשרות החלת חרמים על קדשי מזבח, ואילו הגר"א פירש כי כבר רב הונא הסכים לכך, ועולא בא לרבות כי אף חרמי כהנים יכולים לחול על קדשי מזבח.

הלשון השניה מסייעת לדרכו של רש"י. שכן, לדרך הגר"א דברי רב הונא עצמו בנויים על לימודה של המשנה בערכין, ואין טעם להביא את דברי המשנה כמשקל נגד לדברי רב הונא.

חידוש נוסף יש בלשון השניה שנאמר בה כי תיבת 'כל' מתפרשת על 'כל קדש וקדש'. ראה סוף הערה 767 שנחלקו הראשונים בפירוש הלשון הראשונה כיצד לפרש תיבת 'כל'.

[ג]. הסתירה בדברי עולא: **בלשון הראשונה** הגמרא מציגה את שתי המימרות של עולא ומקשה שהינן סותרות זו את זו. הגמרא אינה מבארת את קושייתה, ומחמת כן נחלקו הראשונים בפירוש הקושיה כפי שהבאנו למעלה. **בלשון השניה** הגמרא מציגה את הסתירה, ובסיום המימרא השניה מוסיפה הגמרא: "אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית", ובנוסח הראשון הגירסה יותר מבוארת: "אלמא לא תפסי קדשי

⁷⁷¹ על פי חק נתן.

⁷⁷² לשון זו הקדימה לדברי עולא תיבת שאלה 'מנלן', וביאר רש"י: "כלומר, מאי משמע האי כל חרם דחייל אקדשי מזבח".

⁷⁷³ בשטמ"ק א כתוב 'לכדתנן', בשטמ"ק ב כתוב 'לכדתניא'. נראה כי נוסח שטמ"ק א הוא הנכון, אע"פ שיש מעט שינויים בין המשנה בערכין ובין הציטוט שבלשון השניה.

בדק הבית קדשי מזבח⁷⁷⁴. דברי הלשון השניה מתפרשים היטב על פי דרך רש"י וסיעתו הסוברים כי הסתירה הינה לעניין עצם התפסת החרמים על קדשי מזבח [מדאורייתא]. עוד מתפרשת הלשון השניה בדוחק כדרך הביאור הראשון בתוס' המסביר כי הסתירה הינה לעניין התפסת חרמי כהנים על קדשי מזבח, אלא שצורת ההוכחה [מהמימרא השניה] שחרמי כהנים אינם חלים כלל הינה מכך שקדשי בדק הבית אינם חלים על גופם של קדשי מזבח. אכן, הביאור השני של תוס' המסביר כי הסתירה הינה רק לעניין התפסת חרמי כהנים על קדשי מזבח, אינו יכול להתיישב בדברי הלשון השניה כלל, שכן לדרכו של ביאור זה אין משמעות למשפט "אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית [קדשי מזבח]".

[ד]. לימודו של רבי: רבי לומד מן הפסוק "כל חלב לה", לרבות אימורים למעילה. אילו אימורים? כאן נחלקו הלשונות והנוסחאות. **הלשון הראשונה** לומדת "לרבות אימורי קדשים קלים", **הלשון השניה** לומדת "לרבות אימורי קדשי קדשים וקדשים קלים". אכן בכל לשון קיימות חילופי נוסחאות: **בלשון הראשונה** הילקו"ש גורס רק "לרבות אימורי קדשים", ושטמ"ק ב מצטט נוסח חילופי הגורס לימוד שונה: "חטאת ואשם מנין ת"ל נפש כי תמעול מעל ריבה"⁷⁷⁵. **בלשון השניה** בעל שטמ"ק ב הגיה "לרבות קדשים קלים".

לכל נוסח יש מעלה שאין בחבירו: לנוסחים הגורסים רק 'קדשים קלים' יש עדיפות שהינם תואמים לציטוט דברי רבי בשאר הש"ס (חולין ק"ז ע"א, כריתות כג ע"ב, מעילה טו ע"א). לנוסחים הגורסים אף 'קדשי קדשים' יש עדיפות בכך שדברי רבי תואמים לדברי ר' ינאי. ר' ינאי טען כי ללא לימוד מיוחד היה דין מעילה נוהג רק בעולה ולא בשאר קדשים, והגמרא מצרפת לטענת ר' ינאי את לימודו של רבי. אם כן נוח לנקוט שלימודו של רבי מתייחס לכל הקדשים ולא רק לקדשים קלים. רש"י שגרס כנוסח הרווח בלשון הראשונה התייחס לשוני שבין דברי ר' ינאי לדברי רבי וכתב: "מההיא דרבי מפיק ר' ינאי נמי קדשי קדשים דכל חלב כתיב. ורבי היינו טעמא דאמר קדשים קלים דלדידיה משמע ליה דחטאת ואשם בכלל קדשי ה' הואיל ואין לבעלים בהן כלום ולא איצטריך לרבוויי אימורים, ולר' ינאי מיהא איצטריך לרבוויניה ואף על גב דכתיב בין בחטאת בין באשם קדשי קדשים בצו את אהרן".

מקורות הלשון השניה

הלשון השניה מופיעה לפנינו במספר מקורות: רש"י, רגמ"ה, שטמ"ק.

בשטמ"ק עצמו יש שינויי נוסחאות כדלהלן: בשטמ"ק א היה כתוב נוסח אחד, ונוסח זה הועתק במהדורה הראשונה של שטמ"ק ירושלים. לאחר מכן סומנו בכתב יד ירושלים מספר תיקונים של מחיקות והוספות, והנוסח המשופץ הינו זה שהועתק בשטמ"ק דפוס וילנא [אם כי יש שם מעט שגיאות בהעתקת התיקונים]. חלק מהתיקונים הינם תיקוני טעויות, וחלקם מהווים מהדורה שונה של הלשון השניה. להלן נקרא לנוסח שלפני התיקונים 'נוסח ראשון' ולנוסח שלאחר התיקונים 'נוסח שני'. הציטוטים והביאורים בפירושי רש"י ורגמ"ה מתאימים דווקא לנוסח השני.

דברי בעל השטמ"ק על הלשון השניה: בתחילה היה כתוב בכתב יד ירושלים: "ואינו שוה מכל וכל עם לשון ירושלמית שהיה לרש"י ז"ל, אבל הראב"ק ז"ל גריס לה", ולאחר מכן הוגה בכתב היד: "ושוה מכל וכל עם לשון ירושלמית שהיה לרש"י ז"ל והראב"ק ז"ל"⁷⁷⁶. נראה כי כוונת בעל השטמ"ק להסביר כי הנוסח הראשון היה שוה לדברי הראב"ק ולא לדברי רש"י, והנוסח השני הינו שוה לדברי שניהם, ולכן אחרי שהוגה הלשון השניה לנוסח השני הוחלפה גם הקביעה לגבי גירסת רש"י. לגבי הנוסח השני הקביעה נכונה שתואם הנוסח לציטוטי רש"י ורגמ"ה. לעומת זאת, מתמיהה הקביעה לגבי הנוסח הראשון, הלא נוסח זה אינו תואם לדברי רגמ"ה כשם שאינו תואם לדברי רש"י.

בשטמ"ק א מופיעים דברי בעל השטמ"ק באופן שונה: "כך מצאתי בגמ'רא ירושלמית, ואינו שוה מכל וכל עם לשון ירושלמית שהיה לרש"י ז"ל [ו]הרגמ"ה ז"ל". הרי כדברנו שהנוסח הראשון [אותו גרס שטמ"ק א] אינו מתאים לא לדברי רש"י ולא לדברי רגמ"ה.

⁷⁷⁴ בנוסח הדפוס העתיק 'אקדשי מזבח', ונוסח זה מרווח. אכן, אין מקור לנוסח זה, ומלבד זאת התערבבו כאן בנוסח הדפוס שני נוסחי השטמ"ק כפי שנכתבו בסמוך.

⁷⁷⁵ לנוסח זה הלימוד אינו דברי רבי אלא המשך לדברי ר' ינאי.

⁷⁷⁶ הפירוש המובא בגליון הגמרא ובשטמ"ק א בשם 'רגמ"ה', מובא בשטמ"ק ב בשם 'ראב"ק'.

שני נוסחי הלשון השניה

בלשון השניה – נוסח ראשון, הגמרא מציגה את הסתירה כפי שציטטנו למעלה: "אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית קדשי מזבח", מתרצת הגמרא: "מדרבנן", שבה הגמרא ומקשה: "והא קרא קאמר כל חרם קדש וכו'", ומתרצת הגמרא: "אסמכתא בעלמא". **בלשון השניה – נוסח שני**, התיבות 'קדשי מזבח' אינן שייכות למשפט הראשון, אלא הן תחילת משפט שכך נאמר בו: "וקדשי מזבח מי מקרבינן, והא קרא קאמר וכל חרם קדש קדשים הוא לה' ". ורק לאחריו הגמרא מתרצת: "מדרבנן"⁷⁷⁷. שני התירוצים שבגמרא מובאים כרצף אחד, כאשר בתוכם מובלע זכרה של הקושיה השניה: "מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא"⁷⁷⁸.

הנוסח השני קשה להבנה. רש"י גרסו [אלא שגרס 'מי קרבי' במקום 'מי מקרבינן'], ופירש כך: "מי קרבי - כלומר אם התפיסם לבדק הבית אמאי מקרבינהו להו בלא פדיון דקאמר אין בה אלא עיכוב גזברין, והאי קרא כתיב לעיל כל חרם קדש דמשמע דחרם חייל אכל הקדש וקדש אסור לשחיטה ולהקרבה עד שתפדה הקדש בעילו". עולה כי התוספת שבנוסח השני אינו אלא הסבר מוארך של הסתירה בדברי עולא.

מדוע הנוסח השני כתוב בצורה דחוקה? אפשר כי הנוסח המשופץ שבשטמ"ק ב אינו הנוסח המקורי שעמד לפני רש"י ורגמ"ה, אלא הינו שחזור על פי פירוש רש"י, או שילוב של נוסח רש"י עם הנוסח הראשון, וכך יצא נוסח דחוק.

לולי דמסתפינא הייתי אומר כי הנוסח המקורי של הלשון השניה הינו כנוסח הראשון, ונוסח רש"י ורגמ"ה הינו גלגול שלו. ראה נא את שני הנוסחים זה כנגד זה:

נוסח ראשון	אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית קדשי מזבח	ומדרבנן	והא קרא קאמר כל חרם קדש וכו'						אסמכתא בעלמא
נוסח שני	אלמא לא תפסי קדשי בדק הבית וקדשי מזבח	מי מקרבינן	והא קרא קאמר וכל חרם קדש קדשים הוא לה'	ומדרבנן	וקרא	אסמכתא בעלמא			

ניתן לראות כי בקלות יכל הנוסח השני להתגלגל מן הנוסח הראשון: בתחילה הוחלף 'מדרבנן' ל'מקרבינן', וכן נוספה התיבה 'מי' לפני התיבה 'מקרבינן' [- כפי שמצוי בכתבי היד שכאשר יש רווח בסוף שורה, כותבים את תחילת התיבה הבאה, ופעמים רבות הועתקה בטעות חצי התיבה ונוצרה ממנה תיבה]. במהדורה שלפני רש"י היה גלגול אחר לתיבת 'מקרבינן' על ידי שהפכה לתיבות 'מי קרבי'. לאחר שהיה כתוב 'מי מקרבינן' או 'מי קרבי', כבר קצרה הדרך לפני המגיה להוסיף בסוף המשפט את התיבות 'מדרבנן וקרא' בכדי להפוך את המשפט למובן⁷⁷⁹, וכך נוצר הנוסח השני. מובן כי החילוף בין ציטוט הפסוק בקיצור או באריכות אינו משמעותי כלל⁷⁸⁰.

נפקא מינה בין הלשונות

דינים העולים

לכל הפירושים בסוגיה, לאחר תקנת חכמים הדין הוא שהמתפיס קדשי מזבח לקדשי בדק הבית או לחרמי כהנים צריך לשלם להקדש או לחרמי כהנים כפי טובת ההנאה שיש לו מהקרבת הקרבן⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ כך הביא בשטמ"ק נוסח הדפוס. בכת"י ירושלים תיבה זו מחוקה, אולם אפשר ללמוד על קיומה של תיבה זו מהשוואה לשטמ"ק א.

⁷⁷⁸ בשטמ"ק נוסח הדפוס העתיק בטעות 'והא קרא'. לפנינו כתוב 'והא וקרא', ונראה כי הנוסח הראשון היה 'והא קרא', ובנוסח השני נוספה האות ו' [כפי שרואים מכך שצר לה המקום] ליצירת המשפט 'וקרא אסמכתא בעלמא', ונמחקה התיבה 'והא'. אכן, הקו שהועבר על תיבת 'והא' הטשטש, ומחמת כן לא שם המעתיק אל ליבו שיש תיקון לפניו.

⁷⁷⁹ יתכן גם כי מגיה אחד כתב בגליון תיבת 'מדרבנן' לתקן את תיבת 'מקרבינן', והמעתיק שלאחריו הכניס את התיבה שלא במקומה.

⁷⁸⁰ ההגהה בשטמ"ק ב - ההופכת את נוסח א לנוסח ב - אינה ערוכה בדרך זו, אלא לאחר התיבות "[ו]קדשי מזבח" נוספו התיבות: "מי מקרבינן והא קרא קאמר כל חר' קדש קדשים הוא לה'", ובמקביל לכך לאחר התיבות "(והא) [ו]קרא" נמחקו התיבות "קאמר כל חרם קדש". חלף זאת יכל בעל השטמ"ק לערוך את ההגהה בדרך הנזכרת: להחליף את התיבה 'מדרבנן' בתיבות 'מי מקרבינן', ולהוסיף לאחר התיבות "כל חרם קדש" את התיבות "קדשים הוא לה' מדרבנן וקרא".

⁷⁸¹ היינו הדמים ששווים קדשי מזבח להקרבה, כמבואר במשנה בערכין כח ע"ב, ובתוס' בכורות נג ע"ב ד"ה הקדש.

כשהקדישם לבדק הבית נאמר כי אסור [מדרבנן] לשחטם עד שיפדו, ואולי הוא הדין אף כשהחריםם לחרמי כהנים. בכל אופן, אם עבר ושחט הרי הקרבן כשר.

נחלקו המפרשים מה היה הדין דאורייתא לפני תקנת חכמים:

לרש"י - במקדיש קדשי מזבח לבדק הבית היו הגזברים צריכים להיות נוכחים בשעת הקרבה, ושמא אף במחרים לחרמי כהנים היו הכהנים צריכים להיות נוכחים בשעת הקרבה.

לסיעתו של רש"י [רגמ"ה, פירוש קדמון, ריב"ק] - במקדיש קדשי מזבח לבדק הבית יש דין של 'עיקוב גזברין', ושמא אף במחרים לחרמי כהנים יש דין של 'עיקוב כהנים'. בראשונים אלו לא התפרש מה פשרו של 'עיקוב גזברין'. יתכן שכוונתם כרש"י שהגזברים צריכים להיות נוכחים בשעת הקרבה, ויתכן שכוונתם כי יש לגזברים בעלות להחליט מתי יוקרב הקרבן.

לפירוש ראשון בתוס' - במקדיש קדשי מזבח לבדק הבית חל חיוב דמים לבדק הבית, ואילו על הבהמה עצמה לא חלה קדושה כלל ואפשר להקריבה אף לפני הפדיון, אם כי הגזברים מעכבים את ההקרבה עד שישומו את הבהמה⁷⁸². במחרים לחרמי כהנים לא חל חיוב כלל [מדאורייתא].

לפירוש שני בתוס' - במקדיש קדשי מזבח לבדק הבית הדין כנ"ל, אך דין חרמי כהנים כדין בדק הבית.

כבר כתבנו כי הלשון השניה מתפרשת היטב על פי דברי רש"י וסיעתו, מתפרשת בדוחק על פי הפירוש הראשון בתוס', ואינה מתפרשת כלל על פי הפירוש השני בתוס'.

⁷⁸² ראה בחלק החידושים מהו גדרו של דין עיקוב גזברין.

סימן ד [לב ע"ב]

הקדמה

שינוי במשנתנו: "אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית... ואם מתו יקברו, רבי שמעון אומר קדשי בדק הבית אם מתו יפדו". ר' שמעון נקט בדבריו 'קדשי בדק הבית' ועל כן מוסכם בין האמוראים כי לשיטת ר' שמעון הדין כך: קדשי מזבח אם מתו - יקברו, קדשי בדק הבית אם מתו - יפדו. תנא קמא לא פירש כלפי מה אמר 'אם מתו יקברו', ונחלקו בכך האמוראים: לדעת ר' יוחנן תנא קמא אמר את דינו בין כלפי קדשי מזבח ובין כלפי קדשי בדק הבית. לדעת ריש לקיש תנא קמא אמר את דינו רק כלפי קדשי בדק הבית, ואילו קדשי מזבח אם מתו - יקברו.

ממשיכה הסוגיה:

לשון ראשונה

תנן ר' שמעון אומר⁷⁸³ קדשי בדק הבית שמתו⁷⁸⁴ יפדו בשלמא לרבי יוחנן דאמר לרבנן אחד זה ואחד זה היו בכלל העמדה והערכה⁷⁸⁵ היינו דאיצטריך ר"ש לפרושי קדשי בדק הבית שמתו יפדו אלא לר"ל למה לי⁷⁸⁶ לפרושי לימא אם מתו יפדו אמר לך ריש לקיש ר"ש לא הוה ידע⁷⁸⁷ מאי דאמר ת"ק וה"ק ליה אי בקדשי מזבח מודינא לך⁷⁸⁸ בקדשי בדק הבית אם מתו יפדו.

לשון שניה

תנן ואם מתו יקברו מאי לאו ארישא דקתני⁷⁸⁹ אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית אין משנין אותן ותיובתא דריש לקיש⁷⁹⁰, לא תרגומה⁷⁹¹ אקדשי בדק הבית. אי הכי אימא סיפא ר"ש אומר קדשי⁷⁹² בדק הבית אם מתו יפדו ואמאי כיון דתנא קמא⁷⁹³ אקדשי בדק הבית קאי לימא⁷⁹⁴ ר' שמעון אם מתו יפדו אמר לך רשב"ל ר"ש סבר דתנא קמא יקברו אתרוייהו⁷⁹⁵ קתני ואמר ליה⁷⁹⁶ ר"ש אי בקדשי מזבח קאמרת⁷⁹⁷ מודינא לך ואי בקדשי בדק הבית קאמרת לא מודינא לך.

מקורות הלשונית

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס' [כך משמע בתוס' ד"ה ורשב"ל שהוצרכו לבאר מעצמם את מה שנאמר בפירוש בלשון השניה], פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד מלבד וטיקן 120.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק אות ט [בשטמ"ק עדיני לא הובא]. בכתבי היד: וטיקן 120. [ברגמ"ה ובכתב היד הובאה הלשון השניה כהמשך ללשון הראשונה, ללא שהוקדמה לה תיבת 'ל"א'].

⁷⁸³ ר' שמעון אומר. 21, מ, שב, דפו"ח ע"פ בה"ז. "א"ר שמעון: דפו"ר, פל, 11.

⁷⁸⁴ שמתו. 'אם מתו': 21, מ. במ' כן הוא גם בסמוך.

⁷⁸⁵ היו בכלל העמדה והערכה. חסר: פל. בכלל העמדה והערכה. חסר: 11, 21.

⁷⁸⁶ למה לי. "למה ליה": דפו"ח, רש"י. <יש לבדוק לאחר ההדרת רש"י>

⁷⁸⁷ לא הוה ידע. "לא היה יודע": 21.

⁷⁸⁸ מודינא לך. נוסף 'אי': 11, שטמ"ק. נוסף 'ואי': מ.

⁷⁸⁹ דקתני. 'קתני': שטמ"ק.

⁷⁹⁰ דריש לקיש. 'דרשב"ל': שטמ"ק.

⁷⁹¹ תרגומה. 'תרגימא': שטמ"ק. לפי המקובל בש"ס צ"ל 'תרגומה' או 'תרגומא'.

⁷⁹² קדשי. בטעות 'קדושת': 21.

⁷⁹³ קמא. חסר: שטמ"ק.

⁷⁹⁴ לימא. 'אימא': שטמ"ק דפוס. כתה"י התבלה וקצת נראה שרואים את קצה האל"ף. נוסף 'ליה': שטמ"ק.

⁷⁹⁵ אתרוייהו. "אתרוייהו": 21.

⁷⁹⁶ ליה. 'להו': 21, וכן המשך המשפט בלשון רבים.

⁷⁹⁷ קאמרת. חסר: 21.

פירוש הלשונות

שתי הלשונות טוענות כי מכך שר' שמעון הוצרך לנקוט בלשוננו 'קדשי בדק הבית' - אם מתו יפדו', מוכח כי תנא קמא אמר בין באופן זה [-קדשי בדק הבית] ובין באופן נוסף [-קדשי מזבח] שאם מתו יקברו, ולפיכך נזקק ר' שמעון להדגיש שחולק הוא רק כלפי האופן של קדשי בדק הבית. מה שאין כן אם תנא קמא היה אומר את דינו - 'אם מתו יקברו' - רק לגבי קדשי בדק הבית, הרי יכל ר' שמעון לנקוט בפשיטות 'אם מתו יפדו' בלא לפרט לאיזה אופן הינו מתייחס.

בשתי הלשונות דוחה הגמרא כי אין להביא ראיה מהבנתו של ר' שמעון בדברי תנא קמא, ואף אם ר' שמעון הבין כי תנא קמא דיבר גם על קדשי מזבח, ניתן לפרש כי האמת אינה כן אלא תנא קמא התייחס רק לקדשי בדק הבית. אכן, יש הבדל קטן בין הלשונות כיצד להציג את הנקודה שר' שמעון הבין כי תנא קמא דיבר גם על קדשי מזבח: **בלשון הראשונה** מופיע כי ר' שמעון הסתפק האם תנא קמא התייחס גם לקדשי מזבח, ואילו **בלשון השניה** משמע לכאורה כי באמת סבר ר' שמעון שתנא קמא התייחס גם לקדשי מזבח. אמנם סגנון הדברים בלשון השניה אינו בהיר וקשה לדעת מה היתה כוונת בעל הלשון השניה.

עוד נוסף **בלשון השניה** שהגמרא פותחת להביא ראיה מעצם דברי תנא קמא, מכך שפשטות דבריו מתפרשת שהדין 'אם מתו יקברו' מתייחס לכל מה שהוזכר בפתיחת המשנה 'אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית'. ורק לאחר שהגמרא דוחה כי יתכן שהדין 'אם מתו יקברו' מתייחס רק לקדשי בדק הבית, חוזרת הגמרא להביא ראיה מדברי ר' שמעון.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה כי אין כלל נפקא מינה לדינא בין הלשונות.

סימן ה [לג ע"א]

הקדמה

הגמרא מבקשת להכריע במחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש, ומצטטת ברייתא המפרשת את הפסוק 'והעמיד...' והעריך כלפי קדשי מזבח.

מסיקה הסוגיה:

לשון ראשונה

לשון שניה

מדקתני הרי בהמה⁷⁹⁸ טמאה אמור
מכלל דכי הדדי ניהו וקסבר כתיבי
קדשי מזבח וכתביבי קדשי בדק הבית
ועליהון כתיב והעמיד והעריך.

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס'. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק אות ג [בשטמ"ק א הובא בשם 'כן מצאתי בספרי יד'].

מקורות נוספים: בילקוט שמעוני רמז תרעז ציטט את הסוגיה בצורה מקוצרת, ואין לדעת כאיזו לשון גרס.

⁷⁹⁸ בהמה. הגהה בשב. 'בבהמה': שא והנוסח המקורי בשב.

פירוש הלשונות

בסוף חומש ויקרא (פרק כז) התפרשו דיני ההקדש, ושתי פעמים נאמר שם דינה של בהמה טמאה שהוקדשה:

הכתוב הראשון - ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן ליקון והעמיד את הבהמה לפני הלה: והעריך הלה אתה בין טוב ובין רע כערך הלה כן יהיה: (פסוקים יא-יב).

הכתוב השני - ואם בבהמה הטמאה ופדה בערך וסוף חמשתו עליו ואם לא יגאל ונמכר בערך: (פסוק כז).

סוגייתנו מצטטת ברייתא המפרשת כי מכך שדין פדיונה של בהמה טמאה נאמר פעמיים, מוכח כי בכתוב הראשון לא מדובר על בהמה טמאה אלא על בהמה טהורה שהוקדשה [לקדושת מזבח] ונפל בה מום. בכתוב הראשון נאמר "והעמיד... והעריך", ואם כן מוכח מן הברייתא כי קדשי מזבח טעונים העמדה והערכה ואם מתו יקברו, והרי זו הוכחה לדעת ר' יוחנן הטוען שכך היא ההלכה אף לדעת חכמים.

בלשון הראשונה לא התפרש מהיכן יודעת הגמרא כי הברייתא מייצגת את שיטת חכמים, ובדברי הראשונים התפרש העניין בשתי דרכים: רש"י ותוס' פירשו כי ההוכחה הינה מכך שסתם סיפרא הינו כשיטת ר' יהודה. רגמ"ה פירש באופן שונה כפי שנביא בהמשך.

הלשון השניה כן פירשה כיצד יש להוכיח מן הברייתא שהינה כשיטת חכמים, וכך נאמר בלשון השניה: "מדקתני הרי בהמה טמאה אמור מכלל דכי הדדי נינהו". פירוש, מכך שהברייתא טענה כי דין בהמה טמאה מפורש בכתוב השני ואין צורך בכתוב הראשון ללמדנו את דינה של בהמה טמאה, מוכח כי הדין המבואר בכתוב הראשון 'והעמיד... והעריך' נכון גם לגבי בהמה טמאה שהינה קדושה בקדושת בדק הבית. מאחר שהברייתא סוברת כי קדשי בדק הבית טעונים העמדה והערכה, מוכח כי הברייתא מייצגת את שיטת חכמים, ובכל זאת מבואר בברייתא כי קדשי מזבח טעונים העמדה והערכה. הרי שעלתה בידנו ראייה לשיטת ר' יוחנן.

עוד הוסיפה **הלשון השניה**: "וקסבר כתיבי קדשי מזבח וכתיבי קדשי בדק הבית, ועליהן כתיב והעמיד והעריך". יתכן לפרש, הלשון השניה מסבירה כי למסקנת הברייתא הרי הכתוב הראשון מדבר בין על בהמה טמאה ממש [כפשט הפסוק] ובין על בהמה טהורה שנפל בה מום לאחר הקדשה [כפי דרך הדרש], ועל שניהם אומרת התורה: 'והעמיד... והעריך'. אכן, בסימן הבא נביא כי בלשון השניה מבואר שהכתוב הראשון עוסק בקדשי מזבח והכתוב השני עוסק בקדשי בדק הבית, וכלפי שני הכתובים שייך הפסוק 'והעמיד... והעריך'. ראה שם שתמהנו על כך וניסינו ליישב.

רגמ"ה פירש את הלשון הראשונה בסגנון הלשון השניה: "תניא כותיה דר' יוחנן... ואם כל בהמה טמאה וגו' והעמיד את הבהמה לפני הכהן", דבעי העמדה והערכה בין קדשי מזבח ובין קדשי בדק הבית. דבעלי מומין קבועין היינו שהיו קדשי מזבח, ובהמה טמאה ממש היינו קדשי בדק הבית דאינה קדושה אלא לדמיה. וכת' בתרוייהו העמדה והערכה". ובהתאם לכך כתב על הלשון השניה: "ל"א מדקתני וכו' - כלישנא קמא".

נפקא מינה בין הלשונות

נראה לכאורה כי אין נפקא מינה כלל בין הפירושים והלשונות.

סימן ו [לג.]

הקדמה

הגמרא דורשת את הפסוקים לפי השיטות השונות.

ואלו דברי הגמרא:

לשון ראשונה

אמר רב גידל אמר רב מ"ט דריש לקיש דאמר לרבנן קדשי בדק הבית היו⁷⁹⁹ בכלל העמדה והערכה⁸⁰⁰ קדשי מזבח לא היו בכלל העמדה והערכה⁸⁰¹ דאמר קרא

לשון שניה

אמר רב גידל אמר רב מ"ט דר' יוחנן אליבא דרבנן⁸⁰² דכתיב⁸⁰³ ואם⁸⁰⁴ כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה וכתיב ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך, כתיבי קדשי מזבח וכתיבי קדשי בדק הבית ועליהו⁸⁰⁵ כתיב והעמיד והעריך. ורשב"ל מאי טעמא דכתיב⁸⁰⁶

והעריך הכהן אותה⁸⁰⁷ בין טוב ובין רע איזהו דבר שאינו חלוק בין טוב ובין רע⁸⁰⁸ הוי אומר זה⁸⁰⁹ קדשי ב"ה ואמר קרא אותה למעוטי קדשי מזבח.

מקורות הלשונות

מקורות נוסח ראשון: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות נוסח שני: בראשונים: רגמ"ה, ילקו"ש תרעז, שטמ"ק ב אות ד, [לא מובא בשטמ"ק א].

⁷⁹⁹ היו. שטמ"ק, דפו"ח, פל, 21. חסר: דפו"ר, 11, מ.

⁸⁰⁰ היו בכלל העמדה והערכה. 'בכלל העמדה והערכה היו': מ.

⁸⁰¹ בכלל העמדה והערכה. חסר: פל 11. לא היו בכלל העמדה והערכה. 'בכלל העמדה והערכה לא היו': מ.

⁸⁰² אליבא דרבנן. חסר: ילקו"ש.

⁸⁰³ דכתיב. 'כתיב': ילקו"ש.

⁸⁰⁴ ואם. העתקתי את הפסוקים כנוסח המצטט במדויק, ויש כאן שינויים קטנים בין המקורות.

⁸⁰⁵ ועליהו. ועליהן: שב. ובדפוס העתיק 'ועליהו'.

⁸⁰⁶ דכתיב. על פי ילקו"ש. בשב ההעתקה מסתיימת בתיבת 'טעמא'.

⁸⁰⁷ אותה. חסר: מ.

⁸⁰⁸ בין טוב ובין רע. 'בין טוב לרע': דפוס, רגמ"ה.

⁸⁰⁹ הוי אומר זה. 'זו': פל, 11.

פירוש הנוסחים והלשונות

חילופי הנוסחאות והלשונות

שלוש שיטות עיקריות יש בסוגיה: שיטת תנא קמא אליבא דר' יוחנן – בין קדשי מזבח ובין קדשי בדק הבית היו בכלל העמדה והערכה. שיטת תנא קמא אליבא דריש לקיש – רק קדשי בדק הבית היו בכלל העמדה והערכה. שיטת ר' שמעון – רק קדשי מזבח היו בכלל העמדה והערכה.

בנוסח הראשון הובא הסבר רק לשתי השיטות האחרונות: רב גידל בשם רב הסביר את שיטת תנא קמא אליבא דריש לקיש ורב יהודה בשם רב הסביר את שיטת ר' שמעון.

בנוסח השני הובא הסבר לכל השיטות: רב גידל בשם רב הסביר את שיטת תנא קמא אליבא דר' יוחנן, הגמרא עצמה הסבירה את שיטת תנא קמא אליבא דריש לקיש⁸¹⁰ ורב יהודה בשם רב הסביר את שיטת ר' שמעון. בפירוש רגמ"ה לא הובאו כלל שמות האמוראים, והבאנו את שמותם על פי גירסת הילקו"ש ועל פי הנראה משילוב הגהת השטמ"ק בתוך דברי הגמרא שלפנינו⁸¹¹.

חידוש נוסף יש בפירוש רגמ"ה בכך שהסבר לדברי ר' שמעון מובא בשם 'ל"א'⁸¹². ניתן להבין נוסח זה לאור העובדה שהסבר לדברי ר' שמעון דומה מאד להסבר לשיטת תנא קמא אליבא דריש לקיש. שני ההסברים מבוססים על דרשת הפסוק שנאמר בו: 'בין טוב ובין רע', אלא שדורשים את הפסוק בצורות הפוכות זו מזו.

החידוש האחרון הינו ייחודי לגירסת רגמ"ה, אך הילקו"ש גורס בזה כנוסח הראשון, וכמו כן השטמ"ק לא הביא את גירסת רגמ"ה.

דרשות הפסוקים לפי השיטות השונות

שיטת תנא קמא אליבא דר' יוחנן – בין קדשי מזבח ובין קדשי בדק הבית היו בכלל העמדה והערכה.

הסבר [– תחילת הלשון השניה]: "מ"ט דר"י אליבא דרבנן, דכתיב ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן לה' וכתוב ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך. כתיב קדשי מזבח וכתוב קדשי בדה"ב, ועליהן כתיב והעמיד והעריך". מתמיה כיצד התיבות 'והעמיד...' והעריך' שנאמרו לגבי הפסוק 'ואם כל בהמה טמאה' [העוסק בקדשי מזבח], משתייכות גם לפסוק 'ואם בבהמה הטמאה' [העוסק בקדשי בדק הבית]. שמא יש כאן מעין גזירה שוה, ושני הפסוקים מתפרשים כמשלימים זה את זה למרות שכל אחד מהם נדרש לעניין אחר.

שיטת תנא קמא אליבא דריש לקיש – רק קדשי בדק הבית היו בכלל העמדה והערכה.

הסבר: באותו מקום שכתבה התורה דין העמדה והערכה נאמר: "והעריך הפה אתה בין טוב ובין רע". התיבות 'בין טוב ובין רע' מתפרשות דווקא על קדשי בדק הבית שאפשר להקדיש לו 'רע' [– בעל מום], והתיבה 'אותה' ממעטת שרק בקדשים אלו [קדשי בדק הבית] יש דין העמדה והערכה. הגמרא ממשיכה ודנה מה מתמעט מתיבת 'אותה' לפי השיטות השונות.

שיטת ר' שמעון – רק קדשי מזבח היו בכלל העמדה והערכה.

הסבר: באותו מקום שכתבה התורה דין העמדה והערכה נאמר: "והעריך הפה אתה בין טוב ובין רע". התיבות 'בין טוב ובין רע' מתפרשות דווקא על קדשי מזבח שיש בהם חילוק בין טוב [– תמים] לרע [– בעל מום]. הגמרא מקשה על ההסבר כי לפי פירוש זה היה מתאים שיכתב בפסוק 'בין טוב לרע' במקום 'בין טוב ובין רע'⁸¹³.

⁸¹⁰ אפשר לטעון כי הסברם של דברי ריש לקיש הינו המשך דברי רב גידל בשם רב, אולם אין סיבה לחשוב כך. אדרבה, תמוה לטעון כי רב יסביר את דברי ריש לקיש.

⁸¹¹ אגב, בפירוש רגמ"ה שבדפוס יש שיבוש בכך שדבריו על ההסבר לשיטה הראשונה ודבריו על ההסבר לשיטה השניה מחוברים יחד ללא סימן פיסוק ביניהם.

⁸¹² יש לציין כי בסוגיה שבעמוד ב קיימת 'לישנא אחרינא' המתייחסת לסוגייתנו ומזכירה את החצי הראשון של הסוגיה, אשר לגירסת רגמ"ה חלק זה הינו הלשון הראשונה.

⁸¹³ להבנת הקושיה עיין בחלק החידושים.

דיון בלשונות

אם נניח כי הנוסח הראשון הינו הלשון הבבלית והנוסח השני הינו הלשון הירושלמית, תתייצבנה לפנינו שלוש עובדות יוצאות דופן:

[א]. רגמ"ה וילקו"ש הביאו רק את הלשון הירושלמית ולא את הלשון הבבלית.

[ב]. השטמ"ק הביא את הלשון הירושלמית כהגהה על נוסח הבבלי בלי לכתוב 'לישנא אחרינא'. אכן, אין לדעת אם בעל השטמ"ק התכוון להגיה או רק להציע נוסח חילופי.

[ג]. הלשון הירושלמית נחלקת לשתי לשונות [בגירסת רגמ"ה].

בנוסח השני שהביא השטמ"ק שבדפוס יש תיבה אחת בסגנון 'ירושלמי': 'עליהון'. אכן, בשטמ"ק כת"י ירושלים כתוב 'עליהון' במקום 'עליהון', ובילקו"ש כתוב 'עליהון'. אם כן, לכאורה אין בסיס לטעון שהנוסח השני הינו הלשון הירושלמית.

כנגד זאת, בסימן הקודם הבאנו 'לישנא אחרינא' בשם רגמ"ה והשטמ"ק. 'לישנא אחרינא' זו דומה מאד לנוסח השני שאצלנו, ושם ככל הנראה מדובר באמת בלשון הירושלמית. בנוסף על כך, שם כתוב בכל המקורות 'עליהון' ולא 'עליהון'. ואם כן, יש בסיס לטעון כי גם אצלנו הנוסח השני הינו הלשון הירושלמית, ואולי אף צודק המעתיק לשטמ"ק שבדפוס שכתב 'עליהון' במקום 'עליהון'.

יש עדיפות לגירסת הנוסח השני בכך שרבו מסביר את דברי ר' יוחנן שהיה כבן גילו, ולא את דברי ריש לקיש הצעיר ממנו. אציין גם כי בכל הש"ס לא מצאתי שרבו יפרש 'מאי טעמא' על דברי אמורא אלא על דברי תנאים בלבד.

נפקא מינה בין הנוסחים

אפשר שמשינוי הנוסחאות תצא נפקא מינה לפסק הלכה. שכן, לפי הנוסח הראשון שרבו הסביר את דברי ריש לקיש ולא את דברי ר' יוחנן הרי זו לכאורה סיבה לפסוק כדברי ריש לקיש⁸¹⁴. מה שאין כן בנוסח השני אין הוכחה זו וממילא יש לפסוק כר' יוחנן נגד ריש לקיש.

הרמב"ם (ערכין וחרמין פ"ה ה"ב) פסק כדברי ר' יוחנן, וזה לשונו: "כל המקדיש בהמה בחייה בין טהורה בין טמאה בין קדשי הבית בין קדשי מזבח שנפל בהן מום או תמימה הראויה ליקרב כמו שיתבאר, הרי זו צריכה העמדה בבית דין שנאמר והעמיד את הבהמה, לפיכך אם מתה הבהמה קודם שתערך ותפדה אין פודין אותה אחר שמתה אלא תקבר".

⁸¹⁴ יש לעיין בכללי הפוסקים, כיצד יש לפסוק במחלוקת רב [ורב גידל] וריש לקיש נגד ר' יוחנן.

סימן ז [לג.]

לתשומת לב: רש"י בסוגייתנו משתמש בביטויים: 'לישנא דלעיל' ו'האי לישנא'. רש"י אינו מתכוון למחלוקת הנוסחאות והלשונות בסוגיה, אלא לברייתא הראשונה ולברייתא השניה.

הקדמה

הגמרא מנסה להכריע במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש על ידי הוכחות מבריות.

וכה דנה סוגייתנו:

---ראה בעמוד הבא---

מקורות הנוסחים

מקורות נוסח ראשון: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י; תוס' [ציטטו בתחילת ע"ב את התיבות שבסוף הנוסח הראשון 'ה"נ דפליג ר"ש']; פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות נוסח שני: רגמ"ה [אם כי הנוסח שעמד לפניו הושפע מן הנוסח הראשון]; שטמ"ק אות ט. [בשטמ"ק שבדפוס הביא בשם 'ס"א' ובשטמ"ק א הביא בשם "גמ'רא ירושלמי'ת", ולבסוף סיים: "כך כתוב בירושלמי"].

מקורות נוספים: מלבד כך שרש"י ותוס' ופירוש קדמון מאזכרים ציטטות מהנוסח הראשון, נוסף גם זאת שמוכח מדבריהם כי גירסתם היא 'ריש לקיש מיפך אפיק'...'. הרי כנוסח הראשון, או כלשון השניה בנוסח השני.

נוסח ראשון

מיתבי מתו תמימין יקברו ובעלי מומין יפדו במה דברים אמורים בקדשי מזבח אבל בקדשי בדק הבית בין תמימין בין בעלי מומין יקברו⁸¹⁵ ר"ש אומר אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית תמימים יקברו בעלי מומין יפדו, תיובתא דרבי יוחנן מרישא⁸¹⁶, אמר לך ר' יוחנן הכא במאי עסקינן בבעל מום מעיקרו. הכי נמי מסתברא דאי תימא שקדם הקדישן את מומן ליפלוג ר"ש עלה אלא לאו ש"מ בבעל מום מעיקרו. אלא לימא תיהוי תיובתיה דריש לקיש, ריש לקיש מוקים לה בשקדם הקדישן את מומן. אי הכי ניפלוג ר' שמעון עלה⁸¹⁷, ריש לקיש מיפך אפיך והכי מותיב [מ]מכילתא⁸¹⁸ אחריתי מתו בין תמימין בין בעלי מומין יקברו ר"ש אומר תמימים יקברו⁸¹⁹ ובעלי מומין יפדו⁸²⁰ בד"א בקדשי בדק הבית אבל בקדשי מזבח תמימים יקברו ובעלי מומין יפדו⁸²¹, תיובתא דרבי יוחנן מסיפא⁸²². א"ל ר' יוחנן הכא במאי עסקינן בבעל מום מעיקרו הכי נמי מסתברא דאי תימא בשקדם הקדישן את מומן ניפלוג ר' שמעון עלה אלא לימא תיהוי תיובתיה דריש לקיש אמר לך ריש לקיש הכא במאי עסקינן בשקדם הקדישן את מומן⁸²³ וניפלוג ר' שמעון עלה אמר לך ריש לקיש הכי נמי דפליג ר' שמעון.

נוסח שני

מיתבי קדשי מזבח תמימים יקברו בעלי מומין יפדו קדשי בדק הבית בין תמימים ובין בעלי מומין יקברו ר"ש אומר אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית תמימים יקברו בעלי מומין יפדו, מאי לאו בתם ונעשה בעל מום [קשיא לר"י מרישא]⁸²⁴, א"ל ר' יוחנן לא בבעל מום מעיקרו. הכי נמי מסתברא דאי תימא בתם ונעשה בעל מום

לשון ראשונה: ניפלוג ר"ש ל"א: קשיא סיפא ברישא, לר"ש,

אלא לאו ש"מ בבעל מום מעיקרא ש"מ. אבל בתם ונעשה בעל מום מאי בעי העמדה והערכה נימא תהוי תיובתיה דר"ל, ר"ל מוקים בתם ונעשה בעל מום. אי הכי קשיא סיפא לר"ש,

לשון ראשונה: אמר לך תני ל"א: ר"ל אפיך מפך בסיפא בקדשי מזבח ר"ש והכי מותיב מכילתא אומר בין תמימין בין בעלי אחריתי, מתו מומין יקברו. מיתבי

בין תמימין בין בעלי מומין יקברו ר"ש אומר⁸²⁵ תמימין יקברו בעלי מומין יפדו בד"א בקדשי ב"ה אבל בקדשי מזבח תמימים יקברו בעלי מומין יפדו, מאי לאו בתם ונעשה בעל מום ותיובתא דר' יוחנן, לא בבעל מום מעיקרו. הכי נמי מסתברא דאי תימא בתם ונעשה ב"מ ניפלוג ר"ש בסיפא בקדשי מזבח אלא לאו ש"מ בבעל מום מעיקרו ש"מ. אבל תם ונעשה ב"מ מאי בעי העמדה והערכה נימא תהוי תיובתיה דר"ל, ר"ל מוקים בתם ונעשה בעל מום. אי הכי ניפלוג ר"ש בסיפא בקדשי מזבח, אמר לך רשב"ל תני בסיפא⁸²⁶ בקדשי מזבח ר"ש אומר בין תמימין בין בעלי מומין יקברו.

⁸¹⁵ יקברו. חסר: פל, 10. [במ' חסר כאן בטה"ד 'בדק הבית' – בדק הבית].

⁸¹⁶ מרישא. 'ארישא': פל, 10, מ.

⁸¹⁷ ניפלוג ר' שמעון עלה. "ר' שמעון פלוג עלה": פל.

⁸¹⁸ [מ]מכילתא. התיקון בדפוס על פי צ"ק [בדפוס ח של בה"ז הכניסו בטעות את התיקון לתוך בה"ז]. "לה כדאשכח במכילתא אחריתי": 20 [על פי פירוש רש"י].

⁸¹⁹ יקברו. חסר: 10.

⁸²⁰ יפדו. חסר: מ. 10 כתב בתחילה 'יקברו' ותיקן.

⁸²¹ בד"א... יפדו. חסר בטה"ד: דפוס, 20. בדפוס תיקנו על פי בה"ז בכך שהוסיפו בסיום דברי ת"ק: "בד"א בקדשי בדק הבית אבל בקדשים יפדו". צ"ק תיקן מסברא כנוסח כתי"מ שנביא בסמוך.

תמימים יקברו ובעלי מומין יפדו. 'יפדו': מ, והכוונה כנוסח הרווח.

⁸²² מסיפא. חסר: מ.

⁸²³ את מומן. חסר: פל.

⁸²⁴ נוסף בגליון שב, ואפשר שנוסח זה שייך ללשון השניה של הנוסח השני.

⁸²⁵ שב העתיק בתחילה את נוסח שא [- הלשון הראשונה שבנוסח השני], אלא שדילג בטה"ד 'ר"ש אומר' – 'ר"ש אומר'. בשלב שני תיקן והגיה מעט בנוסח שבפנים להתאימו ללשון הראשונה שבנוסח השני [אם כי לא השלים את המלאכה]. ובגליון הוסיף בשם 'ל"א' את הלשון השניה שבנוסח השני.

⁸²⁶ בסיפא. "בריש? בסיפא": שב, ובדפוס סימנו למחיקה את תיבת 'ברישא'.

פירוש הנוסחים והלשונות

הסוגיה ונוסחיה

סדר הסוגיה בקיצור: הוכחה כשיטת ריש לקיש מן הברייטא הראשונה, הסבר הברייטא כשיטת ר' יוחנן, הוכחה להסבר כשיטת ר' יוחנן וקושיה על ריש לקיש.

סדר זה חוזר על עצמו אף לגבי הברייטא השניה: הוכחה כשיטת ריש לקיש מן הברייטא השניה, הסבר הברייטא כשיטת ר' יוחנן, הוכחה להסבר כשיטת ר' יוחנן וקושיה על ריש לקיש.

בסיום הסוגיה הגמרא מסבירה כיצד ריש לקיש יבאר לשיטתו את הברייטא השניה⁸²⁷.

הסוגיה שווה בכל הנוסחים והלשונות, ורוב השינויים אינם אלא חילופי סגנון בלבד.

קיים חילוף אחד משמעותי בין הגרסאות, כיצד לסיים את הנידון לגבי הברייטא הראשונה: **בנוסח הראשון** וכן **בנוסח השני – לשון שניה**, הגמרא נשארת בכך שהברייטא הראשונה מובנת רק כשיטת ר' יוחנן, וממשיכה הגמרא כי לשיטת ריש לקיש יש להביא ברייתא שונה אשר ניתן להסבירה כדעתו. **בנוסח השני – לשון ראשונה**, הגמרא מתרצת לפי שיטת ריש לקיש את הברייטא הראשונה בדומה לתירוץ שנאמר לפי שיטת ריש לקיש על הברייטא השניה. בנוסח זה הברייטא השניה מובאת כ'מיתיבי' חדש.

בפירוש רגמ"ה נראה כי גרס את התיבה 'מיתיבי' מן הלשון הראשונה גם בלשון השניה.

חילופים נוספים בין הנוסחים

קיימים חילופים רבים בין הנוסחים ונזכיר חלק מהם. חשוב לציין כי לכאורה אין אף חילוף המצביע כי הנוסח השני הינו בניב הירושלמי. עם זאת, בשטמ"ק א נכתב כי הנוסח השני נמצא ב'גמרא ירושלמית'.

ואלו הם החילופים:

[א]. פתיחת הברייטות: **בנוסח הראשון** פותחת הברייטא הראשונה להסביר את המקרה הכללי לכל הברייטא בתיבת 'מתו', ואילו **בנוסח השני** חסירה תיבה זו והברייטא נגשת ישירות לפרטי הדינים.

הברייטא השניה, בכל המקורות פותחת בתיבת 'מתו', מלבד הלשון הראשונה שבנוסח השני⁸²⁸.

נראה כי הנוסח שאינו גורס 'מתו' משובח יותר. שכן, ר' זירא (בתחילת עמוד ב) מפרש כי לשיטת ריש לקיש הרי בחלק מהדינים בברייטות מדובר על בהמה שנשחטה ולא על בהמה שמתה.

[ב]. ניתן לראות כי קיים הבדל בין הנוסחים במבנה של דברי תנא קמא בברייטא הראשונה.

[ג]. כיצד לכנות את היפוכו של 'בעל מום מעיקרו'. בנוסח הראשון הכינוי הוא: 'קדם הקדישן את מומן'. בנוסח השני הכינוי הוא: 'תם ונעשה בעל מום'.

נציין כי בדברי רגמ"ה לאורך כל הסוגיה הכינוי הוא: 'קדם הקדישן את מומן' כנוסח הראשון, אע"פ שבאופן כללי גורס רגמ"ה כנוסח השני.

[ד]. **חילוף הלשונות הראשון שבנוסח השני**. הסוגיה טוענת כי לשיטת ריש לקיש, המבאר את הברייטות באופן שקדם הקדישן את מומן, הברייטא הראשונה מוקשה. יש הבדל בין הגרסאות כיצד להציג את הקושיה: **בנוסח הראשון** וכן **בנוסח השני – לשון ראשונה**, סגנון הקושיה הוא: "לפלוג ר"ש עלה" / "נפלוג ר"ש ברישא". **בנוסח השני – לשון שניה**, סגנון הקושיה הוא: "קשיא סיפא לר"ש". פירש רגמ"ה, הסיפא - בה הובאו דברי ר' שמעון – קשה לשיטת ר' שמעון הידועה לנו מן המשנה.

⁸²⁷ בנוסח הראשון ריש לקיש מפרש את הברייטא השניה, בנוסח השני הגמרא מתרצת את שיטת ריש לקיש בתירוץ 'תני', בלא להבהיר האם מדובר בפירוש או בהגהה.

⁸²⁸ שמא התיבה 'מיתיבי' שבגירסה זו הינה בת זוגה של מקבילתה 'מתו' שבגרסאות האחרות, ואחת מבנות הזוג הינה גלגול של חברתה.

יש לציין כי בתוספתא פ"ד הלכה ד נמצאת ברייתא הדומה לברייטא השניה, והברייטא שם פותחת בתיבות 'אם מתו'.

הקושיה מוצגת בגמרא שתי פעמים בזו אחר זו – פעם ראשונה כסייעתא לר' יוחנן, ופעם שניה כקושיה על ריש לקיש. בפעם השניה כבר אין חילוף לשונות, אלא בנוסח הראשון הגירסה היא: "ניפלוג ר"ש עלה", ובנוסח השני הגירסה היא: "קשיא סיפא לר"ש". יתכן כי גם בפעם הראשונה שהובאה הקושיה הרי הגירסה המקורית בנוסח השני הייתה: "קשיא סיפא לר"ש", אך הושפע הנוסח השני מהנוסח הראשון וכך הובא בו הנוסח הראשון כלשון ראשונה והגירסה המקורית של הנוסח השני כלשון השניה.

בנוסח השני יש שתי התפצלויות של 'לישנא אחרינא', בראשונה שבהן עסקנו כעת ואילו בשניה כבר עסקנו למעלה תחת הכותרת 'הסוגיה ונוסחיה'. כעת נדגיש כי קיים הבדל בין שני ההתפצלויות: בהתפצלות הראשונה – בה עסקנו כעת – הלשון הראשונה שבנוסח השני מתאימה לנוסח הראשון. לעומת זאת, בהתפצלות השניה – בה עסקנו למעלה –דווקא הלשון השניה שבנוסח השני מתאימה לנוסח הראשון.

קיים הבדל נוסף בין שני ההתפצלויות לגבי המובאות בשטמ"ק א: בהתפצלות הראשונה הובאו שתי הלשונות, ואילו בהתפצלות השניה הובאה הלשון הראשונה בלבד.

שחזור חילופי לסוגיה

הרב א"ש רוזנטל ז"ל⁸²⁹ העלה השערה שונה בנוגע ל'מכילתא אחרית' המוזכרת בסוגייתנו. רוזנטל נוקט כי 'מכילתא אחרית' הינו כינוי למסכת תמורה מהדורת 'לישנא אחרינא', ועורך הגמרא שלפנינו ציטט כאן ממהדורה זו⁸³⁰. לדברי רוזנטל, במהדורת הלשון הראשונה של מסכת תמורה הובאה רק הברייטא הראשונה, והגמרא סיימה את הדיון בתיבות 'ר"ל מיפך אפיך', ובמהדורת הלשון השניה של מסכת תמורה הובאה רק הברייטא השניה והגמרא סיימה את הדיון בתיבות 'ה"נ דפליג ר"ש'. בשלב מאוחר יותר צוטטה הלשון השניה בתוך מהדורת הלשון הראשונה, אלא שבמקום לצטטה כ'לישנא אחרינא' צוטטה כ'מכילתא אחרית'. השערתו של רוזנטל מבוססת על הנוסח שבכל עדי הנוסח 'והכי מותיב מכילתא אחרית' חלף 'והכי מותיב ממכילתא אחרית'⁸³¹.

לדעתו, המילים 'ר"ל מיפך אפיך' מתפרשות שריש לקיש מגיה בדברי ר' שמעון וגורס "בקדשי מזבח בין תמימין בין בעלי מומין יקברו", כפי התירוצ' שבנוסח השני – לשון ראשונה. הפירוש דחוק, שכן ההגהה המדוברת אינה בסגנון 'איפוך' אלא החלפת הדין לגבי קדשי מזבח.

נכדו ר' יואב רוזנטל⁸³² פירש באופן דומה שריש לקיש מגיה בדברי ר' שמעון וגורס "בקדשי מזבח בין תמימין בין בעלי מומין יקברו", והתיבות 'מיפך אפיך' מתפרשות שלשיטת ריש לקיש ולהגהתו הרי דעת ר' שמעון הינה הפוכה מדעת חכמים: לדעת חכמים קדשי מזבח יפדו וקדשי בדק הבית יקברו, ולדעת ר' שמעון ההלכה היא להיפך מכך.

אפשר לפרש באופן שונה ולומר שכוונת התרצן לומר שריש לקיש הופך את סדר הבבות בברייטא הראשונה וגורס כמו הברייטא השניה, ואף מתרץ כשם שתירצה הגמרא את הברייטא השניה. במילים אחרות, התירוצ' של 'המכילתא הראשונה' מקביל לתירוצ' שבגמרא שלפנינו כפי הפירוש המקובל, אלא שבמקום לצטט ברייטא שניה מגיה התרצן את הברייטא הראשונה.

אף הדרכים האחרונות דחוקות, שכן אם במכילתא הראשונה היה לשון התירוצ' רק 'ריש לקיש מיפך אפיך', הרי שקיצרה הגמרא מאד והעיקר חסר מן הספר.

ר' יואב רוזנטל הוסיף וחיזק את השערתו של סבו רא"ש ז"ל, מהשוואת מסורות הנוסח השונות של סוגייתנו: כשם שבלשון הראשונה של הנוסח השני ריש לקיש מגיה את הברייטא הראשונה, כך בנוסח הראשון ובלשון השניה שבנוסח השני ריש לקיש מגיה את הברייטא הראשונה.

⁸²⁹ בסוף מחקרו הידוע על מסכת תמורה, תרביץ נח (תשמ"ט), עמודים 322 – 324.

⁸³⁰ לדרכו, 'מכילתא' הינה מסכת גמרא ולא קובץ ברייתות.

⁸³¹ מלבד כת' וטיקן 120 הגורס 'והכי מותיב לה כדאשכח במכילתא אחרית', אך כת"י זה מושפע רבות מדברי הראשונים ואינו משמש כעד נוסח. בראשונים יש ציטוטים דומים, אולם אין לדעת האם הראשונים ציטטו במדויק מהנוסח שלפניהם או שציטטו בצורה מורחבת ומפורשת כפי ביאורם לגמרא. הנוסח שלפנינו בגמרא 'מכילתא' אינו מדפוס ראשון אלא מהגהת צ"ק.

⁸³² בשיחה שבעל פה ובמכתב אלי.

רא"ש רזנטל בטוח בהשערות עד שכתב כי אין ספק שזהו פישרה האמיתי של סוגייתנו. אכן, הראשונים כולם פירשו שלא כדבריו, ואף הביאורים החדשים לתיבות 'ר"ל' מיפך אפיך' דחוקים למדי. מאידך, הגירסה המצויה בכל עדי הנוסח 'מכילתא אחרית', והשוואת מסורות הנוסח השונות במבנה של הסוגיה מטים להשערות של רזנטל⁸³³.

ניתן להציע דרך ממוצעת בין דרכו של רזנטל ובין הדרך המקובלת ולומר כי צדק רזנטל שמוצגות בסוגייתנו שתי מהדורות של מסכת תמורה, אולם המהדורה הראשונה לא סיימה את הדין בתיבות 'ריש לקיש מיפך אפיך', אלא סיימה בקושיה או שסיימה בהגהת הברייטא כלשון הראשונה שבנוסח השני. רק כאשר אוחדו שתי המהדורות והובאה סוגיית המהדורה השניה בשם 'מכילתא אחרית' – אזי הוחלף התירוץ שבמהדורת הלשון הראשונה לתירוץ 'ריש לקיש מיפך אפיך' – והכי מותיב מכילתא אחרית'. דהיינו, המסדר ששילב את שתי ה'מכילתות' נקט שהעיקר הוא כתירוצה של המכילתא השניה, ולפיכך סיים את הציטוט מהמכילתא הראשונה באמרו שריש לקיש יגרוס כברייטא שהובאה במכילתא השניה, ויתרצה כפי דברי התרצן שבמכילתא השניה. לדרך זו, התירוץ 'ריש לקיש מיפך אפיך' מתפרש כדרך המקובלת, והביטוי 'מכילתא אחרית' מתפרש כדרכו של רזנטל.

נפקא מינה בין הנוסחים והלשונות

בנוסח הראשון וכן בנוסח השני – לשון שניה, מסיקה הגמרא כי הברייטא הראשונה הינה כשיטת ר' יוחנן, ורק הברייטא השניה ניתנת להתפרש כשתי השיטות. **בנוסח השני – לשון ראשונה**, סוברת הגמרא כי בין הברייטא הראשונה ובין הברייטא השניה יכולות להתפרש כשתי השיטות.

עולה כי **בנוסח הראשון וכן בנוסח השני – לשון שניה**, יש קצת מקור לפסוק כר' יוחנן נגד ריש לקיש, שכן הברייטא הראשונה סוברת כר' יוחנן. הרמב"ם (ערכין וחרמין פ"ה הי"ב) אכן פסק כר' יוחנן, אך מסתבר שהיה פוסק כן גם ללא המקור הנוכחי.

⁸³³ נסתייג ונאמר כי כל עדי הנוסח כאן מייצגים מסורת נוסח אחת – המסורת הצרפתית, ואין בידינו עדויות נוספות.

סימן ח [לג ע"א – לג ע"ב]

הקדמה

שנינו בברייתא כי לדעת חכמים קדשי מזבח בעלי זמין שמתו יפדו. לשיטת ריש לקיש מדובר בקדשים שחלה עליהם קדושת הגוף על ידי שהוקדשו בשעה שהיו תמימים. שאל ר' ירמיה את ר' זירא האם מוכח מכך כי אפשר לפדות בהמה הקדושה בקדושת הגוף כדי להאכילה לכלבים. ענה לו ר' זירא כי מדובר באופן שהבהמה לא מתה מאליה אלא נשחטה [באיסור]. ופדייתה היא בכדי להאכילה לאדם ולא לכלבים.

ר' זירא אף ציטט ברייתא העוסקת בדין זה – בהמה שנשחטה באיסור:

ספרים שלנו בדתניא, כל הקדשים שנולד⁸³⁴ בהן מום ושחטן ר' מאיר אומר יקברו וחכמים אומרים יפדו.	ספרים אחרים – נוסח ראשון בדתניא, כל הקדשים שנולד בהן מום ושחטן ר' מאיר אומר יקברו וחכמים אומרים יפדו. מדר' מאיר בר' שמעון רבנן דהכא כרבנן דהתם נימא תיהוי תיובתא דר' יוחנן, אמר לך ר' יוחנן רבנן דהכא לחוד ורבנן⁸³⁵ דהתם לחוד.	ספרים אחרים – נוסח שני בדתניא, קדשי מזבח תמימין ונעשו בעלי מומין ועבר ושחט ר"מ אומר יקברו וחכמים אומרים יפדו. מדר' מאיר בר' שמעון רבנן דהכא כרבנן דהתם נימא תיהוי תיובתא דר' יוחנן, אמר לך ר' יוחנן רבנן דהכא לחוד ורבנן דהתם לחוד.
--	--	--

מקורות 'ספרים שלנו': נוסח הדפוס. בכתבי היד: כל כתבי היד מלבד וטיקן 120.

מקורות גירסת 'ספרים אחרים' נוסח ראשון: בראשונים: תוס' ד"ה כדתינא בשם 'ובספרים כתוב'. בכתבי היד: וטיקן 120 'יתכן שהעתיק מתוס' כדרכו].

מקורות גירסת 'ספרים אחרים' נוסח שני: בראשונים: שטמ"ק אות א בשם 'ס"א'. [שטמ"ק א ציין בשם 'בקצת ס"ב'.

מקורות גירסת 'ספרים אחרים': בראשונים: רגמ"ה, [לא התפרש בדבריו אם גרס כנוסח הראשון או כנוסח השני].

⁸³⁴ **שנולד**. כתבי היד ותוספות. 'שנפל': דפוס. באופן קבוע המשניות והבריייתות נוקטות בצירוף 'נולד בו מום' ואילו הגמרא נוקטת בצירוף 'נפל בו מום'.

⁸³⁵ **ורבנן**. 'רבנן': תוספות.

פירוש הגרסאות

בברייתא הוצגה מחלוקת ר' מאיר וחכמים לגבי בהמת הקדש בעלת מום אשר נשחטה באיסור - לדעת ר' מאיר תקבר, לדעת חכמים תפדה. בגירסת ספרים שלנו וכן בגירסת 'ספרים אחרים' [נוסח ראשון] לא מפורש בברייתא האם הבהמה הוקדשה לפני שנפל בה מום או לאחר מכן, ואף לא מפורש האם הבהמה קדושה בקדושת מזבח או בקדושת בדק הבית. בגירסת 'ספרים אחרים' [נוסח שני] נאמר בפירוש כי הבהמה הוקדשה בעודה תמימה, לפני שנפל בה מום, ואף נאמר כי הבהמה קדושה בקדושת מזבח.

בגירסת ספרים שלנו סוגייתנו מסתיימת בהבאת הברייתא. בגירסת 'ספרים אחרים' הגמרא ממשיכה לדון בביאור הדעות לפי שיטות ריש לקיש ור' יוחנן.

תוס' דנו מעצמם בביאור דעות התנאים לפי שיטות האמוראים, ובתוך דבריהם הביאו את נוסח ספרים אחרים שלגרסתם הגמרא עצמה כבר דנה בנושא.

וכך מורם מדברי תוס':

שנינו בברייתא כי קדשים בעלי מומין שנשחטו, לדעת ר' מאיר יקברו ולדעת חכמים יפדו. אם נעמיד את הברייתא באופן שהבהמה הוקדשה לפני שנפל בה מום, הרי דעת ר' מאיר שווה לדעת ר' שמעון, ודעת חכמים בברייתא שווה לדעתם של חכמים במשנתנו אליבא דריש לקיש. אם נעמיד את הברייתא באופן שהבהמה הוקדשה לאחר שנפל בה מום, הרי דעת ר' מאיר שווה לדעת תנא דבי לוי, ודעת חכמים בברייתא שווה לדעתם של חכמים במשנתנו אליבא דר' יוחנן. אם נעמיד את הברייתא בקדשי בדק הבית, הרי דעת ר' מאיר שווה לדעתם של חכמים במשנתנו ודעת חכמים בברייתא שווה לדעתו של ר' שמעון במשנתנו.

על פי האמור, פתחו תוס' וכתבו שיתכן לנקוט כי ריש לקיש יעמיד באופן שהבהמה הוקדשה [קדושת מזבח] לפני שנפל בה מום ואילו ר' יוחנן יעמיד באופן שהבהמה הוקדשה [קדושת מזבח] לאחר שנפל בה מום, או שיעמיד ר' יוחנן באופן שהבהמה הוקדשה קדושת בדק הבית, וכך לא יוקשה לר' יוחנן משיטת חכמים בברייתא. אולם שבו תוס' והביאו כי בגירסת הספרים האחרים אין הגמרא מעלה כלל אפשרות לתרץ את חכמים בברייתא לפי דעת ר' יוחנן, אלא מסבירה הגמרא כי מודה ר' יוחנן שחכמים בברייתא סוברים כשיטת חכמים במשנתנו אליבא דריש לקיש, ובכל זאת חולק ר' יוחנן על ריש לקיש בביאור דעתם של חכמים במשנתנו.

עוד כתבו תוס', כי בגירסת הברייתא במסכת מעילה (יט:) נאמר בפירוש כי מחלוקתם של ר' מאיר וחכמים היא באופן שהבהמה הוקדשה לפני שנפל בה מום והקדושה הינה קדושת מזבח. מכח גירסת הגמרא במעילה הוכיחו תוס' כדברי הגמרא שבגירסת הספרים האחרים, לאמר כי יודה ר' יוחנן שחכמים בברייתא סוברים כדעת חכמים במשנה אליבא דריש לקיש.

יש להוסיף על דברי תוס' כי לגירסת הספרים האחרים - נוסח שני (נוסח השטמ"ק), הרי גם בברייתא שבסוגייתנו מפורש כי מחלוקתם של ר' מאיר וחכמים נאמרה באופן שהבהמה הוקדשה לפני שנפל בה מום והקדושה הינה קדושת מזבח. ולנוסח זה מוכרח מעצמו חידוש הגמרא [בגירסה ס"א] שר' יוחנן מודה כי חכמים בברייתא סוברים כדעת חכמים במשנה אליבא דריש לקיש.

נפקא מינה בין הגרסאות

פסק ההלכה בסוגיה

לגירסת ספרים שלנו אין הוכחה שחכמים בברייתא אינם סוברים כר' יוחנן, אולם בגירסת 'ספרים אחרים' נאמר בפירוש כי חכמים בברייתא חולקים על דעתו של ר' יוחנן. אם כן יש כאן מקור שיתכן לפסוק כריש לקיש נגד דעתו של ר' יוחנן.

למעשה, הרמב"ם פסק כדעת ר' יוחנן כפי שהזכרנו בסימנים הקודמים.

סימן ט [לג ע"ב]

הקדמה

ר' ירמיה שאל את ר' זירא, לפי הדעה המתירה פדיית קדשי בדק הבית בעלי מומין שמתו, מפני מה אסור לפדות קדשים אלו באופן שמתו בעודן תמימים.

השיב לו ר' זירא:

לשון ראשונה

משום דחזו⁸³⁶ להקרבה.

לשון שניה

הואיל וחזו למזבח (עביר) [עבוד]⁸³⁷
בהו רבנן מעלה.

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס', פירוש קדמון, תוס' רבינו אלחנן ע"ז יג ע"ב, פירוש הרשב"ש ירושלמי שקלים פ"ד.

מקורות לשון שניה: בראשונים: רגמ"ה [בפירוש רגמ"ה נראה כי גרס את קושיית ר' ירמיה הנוכחית לפני הקושיה הקודמת].

מקורות לשתי הלשונות [בסדר הפוך]: שטמ"ק אות ב בשם 'ס"א', [לא מובא בשטמ"ק א].

⁸³⁶ דחזו. 'דחזי': פל, 10.

⁸³⁷ כך נראה להגיה.

פירוש הלשונות

ביאור התירוצ

ר' זירא השיב כי קדשי בדק הבית הראויים להקרבה אינם יוצאים מידי מזבח, כפי שנאמר בבריייתא, ועל כן אם מתו בעודם תמימים דינם כקדשי מזבח שמתו⁸³⁸.

החילופים בין הלשונות

עצם התירוצ שווה בשתי הלשונות, אך יש ביניהן חילופים:

[א]. **בלשון הראשונה** נאמר 'משום דחזו להקרבה', **בלשון השניה** נאמר 'הואיל וחזי למזבח'. לכאורה אין כאן הבדל משמעות אלא הבדל ניסוח.

[ב]. **בלשון הראשונה** לא התפרש גדר הדין. **בלשון השניה** נוסף 'עב' > ד בהו רבנן מעלה'. הרי מפורש כי הדין המדובר הינו מדרבנן ולא מדאורייתא. בדברי רגמ"ה חסרה התיבה 'רבנן', אך גם מן ההתבטאות 'עבוד בהו מעלה' יש ללמוד כי מדובר בדין דרבנן ולא בדין דאורייתא.

נוסח נוסף

שמא יתכן לשער כי היה נוסח נוסף, ממוצע בין שתי הלשונות, אשר גרס בערך כך: 'משום דחזו להקרבה עבוד בהו רבנן מעלה'. דהיינו, בחילוף הראשון גרס כלשון הראשונה ובחילוף השני גרס כלשון השניה.

ההשערה מתבססת על שני מקורות:

[א]. השטמ"ק הציג כאן שתי לשונות, למרות שהלשון השניה שהביא שווה לכאורה לנוסח הגמרא [-הלשון הראשונה], וגורסת רק 'משום דחזי להקרבה'. על כן ניתן להעלות השערה שמא ה'לישנא אחרינא' שבשטמ"ק מכוונת רק כלפי תחילת הלשון השניה [שהשטמ"ק הביאה ראשונה], וכוננת השטמ"ק להשאיר על מקומן את התיבות 'עבוד בהו רבנן מעלה', ורק להחליף את התיבות 'הואיל וחזי למזבח' בתיבות 'משום דחזי להקרבה'.

[ב]. רש"י גרס כלשון הראשונה: 'משום דחזו להקרבה', ופירש: "עבוד (להו) [בהו] מעלה בתמימים דמזבח". התיבות הראשונות בפירוש רש"י דומות להפליא ללשון השניה, ויתכן כי באמת רש"י גרסם בגמרא והינן חלק מן ה'דיבור המתחיל'.

לחילופין, יתכן כי רש"י גרס כלשון הראשונה, וראה גם את הלשון השניה, ולפיכך שילב תיבות מן הלשון השניה בתוך פירושו⁸³⁹.

נפקא מינה בין הלשונות

מתפיס תמימים

המתפיס תמימים לבדק הבית אינם יוצאים מידי מזבח לעולם. נחלקו הראשונים האם דין זה הינו מדרבנן או מדאורייתא:

רוב הראשונים נקטו שהדין הינו מדרבנן, ואף הביאו ראיה ממנחות קא ע"א שהגמרא שם אומרת בפירוש כי דין מתפיס תמימים הינו דרבנן, ולפי שקשה למצוא בהמות הכשרות לקרבן תקנו חכמים שכל בהמה ראויה לקרבן שהוקדשה לבדק הבית תחול עליה קדושת מזבח⁸⁴⁰. כך נקטו התוס' בזבחים

⁸³⁸ אגב, בתוספתא משמע כקושייתו של ר' ירמיה ולא כתירוצו של ר' זירא, שכן נאמר שם (פ"ד ה"ד): "חומר בהקדש בדק הבית... אם מתו בין תמימין ובין בעלי מומין לא יפדו ר' שמעון אומר יפדו". משמע כי ר' שמעון מיקל אף בקדשי בדק הבית תמימים, שלא כפי שציטטו הבריייתות בעמוד א את דעת ר' שמעון.
⁸³⁹ ראה במבוא > שכך דרכו של רש"י.

⁸⁴⁰ דעת רש"י שם שהתקנה הינה לצורך המזבח, ודעת תוס' זבחים נט ע"ב שהתקנה היא קנס על כך שהקדיש לבדק הבית ולא למזבח. יש להקשות על דעת תוס', אם הנידון משום קנס, היה עדיף לגמרא לומר שהקנס הוא על כך שחטא המקדיש באיסור דאורייתא של הקדשת תמימים לבדק הבית. בנוסף, לא מובן במה נקנס המקדיש שמקריבים את הקדשו, הלא אינו מצטער בכך כלל.

תוס' הרא"ש בגיטין (לח ע"ב) נתן טעם שונה: "גזירה אטו קדשי מזבח, דאי נפדין לצאת לחולין אתי למעבד כן בקדשי מזבח", וצ"ע מדוע נטה מטעם הגמרא במנחות.

(נט ע"ב), והראשונים בגיטין דף לח (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, תוס' הרא"ש) ובעבודה זרה דף יג (רמב"ן, ריטב"א, ר"ן), ואף הרשב"ש בפירושו לירושלמי שקלים פרק ד'⁸⁴¹.

מנגד, הרמב"ם (ערכין פ"ה ה"ז) הביא לימוד מן התורה לדין מתפיס תמימים: "שסתם הקדשות לבדק הבית, ועל זה נאמר ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש כלומר כל הראוי לקרבן על גבי המזבח יקרב". האחרונים לא מצאו מקור ללימודו של הרמב"ם, אולם ציינו שמוכח מדבריו כי דין מתפיס תמימים הינו מן התורה⁸⁴². אכן, הגרי"ז חולק וסובר שדברי הרמב"ם מכוונים רק כלפי מקדיש סתם ולא כלפי מקדיש לבדק הבית שאזי קדוש למזבח רק מדרבנן. (בספרו על הרמב"ם הלכות תמורה פ"ד הי"א, ובחידושיו לתמורה לא ע"ב).

רבנו אלחנן בתוספותיו לעבודה זרה (יג ע"ב) צידד שדין מתפיס תמימים הינו מדאורייתא, ומדברי הריטב"א שם נראה שהסתפק בדבר. הגרי"פ פערלא בביאורו לספר המצוות לרס"ג (ל"ת רסד רסה) האריך לטעון כי אף דעת רש"י במספר סוגיות שדין מתפיס תמימים הינו מדאורייתא⁸⁴³.

על כל פנים, דעת הלשון השניה בסוגייתנו שדין מתפיס תמימים הינו מדרבנן.

אף לגבי טעם התקנה יש חידוש בלשון השניה: בסוגיית מנחות הנזכרת נומקה התקנה בכך שלא מצויות בהמות תמימות [ראה ביאור בהערה 840], אולם בלשון השניה נומקה התקנה בהיגד 'עבוד בהו רבנן מעלה', ומשמע כי אין כאן תקנה מחמת איזה חשש או צורך, אלא שסברת חכמים הינה כי ראוי ונכון שכל דבר שראוי למזבח לא יפדה לחולין. ואם תאמר, מה נענה לכך שבגמרא במנחות נאמר טעם שונה? יש לומר שכשם שהסוברים שדין מתפיס תמימים מדאורייתא תירצו כי דברי הגמרא במנחות נאמרו רק לדעת שמואל בסוגיה שם – כך בעל הלשון השניה המחדש גדר שונה לדין יתרץ כי דברי הגמרא במנחות נאמרו רק לדעת שמואל.

⁸⁴¹ המביאים את הראיה מהגמרא במנחות הינם תוס' בזבחים והראשונים הנ"ל בגיטין מלבד תוס' הרא"ש. ⁸⁴² משנה למלך שם הלכה ה, וראה בספר המפתח על דברי המשל"מ ציונים לאחרונים רבים שהלכו בדרכו. האחרונים אף דחו את הראיה ממנחות, וכבר עסק בעניין רבינו אלחנן בתוספותיו לעבודה זרה (יג ע"ב). ⁸⁴³ הגרי"פ מבאר כן אף את דברי רש"י בסוגייתנו הכותב: "עבוד (להו) [בהו] מעלה בתמימים דמזבח", ומסביר הגרי"פ שהמתפיס בהמות לבדק הבית הרי הן עצמן נקראות 'תמימים דמזבח'. לענ"ד פשוט שהעיקר כהגהת דברי נחמיה: 'כתמימים דמזבח', למרות שבכל עדי הנוסח הגירסה כלפינו. אם כן, אדרבה – מרש"י בסוגייתנו משמע שדין מתפיס תמימים הינו מדרבנן.

סימן י [לד ע"א]

הקדמה

שנינו בערלה (פ"ג מ"ג): "האורג מלא הסיט... משיער הנזיר ופטר חמור בשק - ידלק השק". מקשה הגמרא: "ונבטיל ברובא" - מפני מה אין השיער מתבטל ברוב בשק⁸⁴⁴. תירץ רב פפא: "בציפרתא" - מדובר באופן שעשה מהשיער צורת ציפור בשק, ולכן אין השיער בטל. חזרה הגמרא והקשתה על דברי רב פפא מפני מה דינו לשרוף את כל השק ואין אומרים שישלוק את החלק האסור וישרפנו. תירץ ר' ירמיה כי המשנה בערלה הינה לפי שיטת ר' יהודה המתיר לשרוף איסורי הנאה שדינם לקבורה.

ממשיכה הסוגיה:

לשון ראשונה

אמר ליה קא קשיא לן לשלופינהו⁸⁴⁵ ואת מוקמת לה⁸⁴⁶ כר' יהודה. הכי קאמינא⁸⁴⁷ אם אפשר לשלופינהו מוטב, ואם⁸⁴⁸ לאו אוקמה כר' יהודה דאמר אם רצה להחמיר על עצמו לשרוף את הנקברין רשאי⁸⁴⁹.

לשון שניה

אימור דאמר ר' יהודה בפני עצמו ע"י תערובת מי אמר, תני⁸⁵⁰ אם לא רצה לחלוץ רשאי.

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס', פירוש קדמון, תוס' בכורות לב סוף ע"ב, יחסי תנאים ואמוראים ערך טבי. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק אות ה [בשטמ"ק א הביא בשם 'כן נמצא בס"י].

⁸⁴⁴ לביאור הקושיה עיין בחלק החידושים.

⁸⁴⁵ לשלופינהו. 'לישלופינהו': 21 [בלשון יחיד לנקבה, מתאים ל'ציפרתא'. וכן גורס כת"י זה בכל הסוגיה].

⁸⁴⁶ ואת מוקמת לה. דפוס. 'ומוקמת לה': פל, 11. 'ומוקמת לה את': 21, רגמ"ה. 'ואת אמרת': מ.

⁸⁴⁷ הכי קאמינא. "א"ל הכי קאמינא לך": רש"י, מ, וכע"ז ברגמ"ה.

⁸⁴⁸ אם... ואם. "אי... ואי": רש"י, פל, 11 מ. נוסח זה מטעה בכך שהביטוי "אי [-] אם" אפשר מתדמה לביטוי הנפוץ

"אי [-] אין" אפשר, ואכן מעתיקי רש"י שגו [כנראה] והציגו את הביטוי בראשי תיבות "א"א".

⁸⁴⁹ לשרוף את הנקברין רשאי. 'יחמיר': 21.

⁸⁵⁰ תני. כן הוא בכל עדי הנוסח של רגמ"ה ושטמ"ק, ולא ככתוב ברגמ"ה שבדפוס 'תנא'.

פירוש הלשוניות

מבנה הסוגיה

בכל אחת מן הלשוניות יש שאלה ותשובה, וכן מצאנו במקומות אחרים במסכת שבכל לשון יש שאלה ותשובה – למרות שאין השאלה והתשובה זהים מלשון ללשון. במילים אחרות, שתי הלשוניות זהות זו לזו במבנה הסוגיה ולא בתוכן הסוגיה⁸⁵¹.

מאידך, אין לשלול אפשרות שהלשון השניה לא באה להחליף את הלשון הראשונה אלא להוסיף עליה, כפי שמצאנו מספר פעמים שהלשון השניה מוסיפה על הלשון הראשונה.

ביאור הלשון הראשונה

הגמרא מקשה על תירוצו של ר' ירמיה⁸⁵², הלא לא יישב כלל את הקושיה 'ולשלפינהו', ומה יושיענו להעמיד את המשנה בערלה כדעת ר' יהודה. מתרצת הגמרא כי ר' ירמיה באמת בא ליישב את קושיית טבי בפתיחת הסוגיה בסתירת המשניות האם דין שער נזיר ופטר חמור לשרפה או לקבורה, ומיישב ר' ירמיה שהמשנה בערלה הינה כדעת ר' יהודה במשנתו.

ומה נענה לקושיית 'ולשלפינהו'? כאן נחלקו המפרשים, ומחלוקתם מושרשת בשלבים הקודמים בסוגייתנו, כיצד לפרש את מהלך הסוגיה עד כאן:

יש אומרים⁸⁵³ שסוגייתנו כוללת שני נידונים שונים: הנידון הראשון הינו סתירת המשניות בין משנת תמורה למשנת ערלה, האם דין שיער הנזיר [ופטר חמור] לקבורה או לשרפה. הנידון השני הינו קושיית 'ונבטיל ברובא', אשר הינה קושיה עצמאית על המשנה בערלה הפוסקת 'יישרף השק'⁸⁵⁴, ואת המשנה תירץ רב פפא באמרו 'בציפרתא'. כעת, בשעה שמסיקה הגמרא כי דברי ר' ירמיה אינם שייכים לנידון השני של ביאור המשנה בערלה אלא לנידון הראשון של סתירת המשניות, נדרשים אנו להמשיך את מהלך הנידון השני: קושיית 'ונבטיל ברובא', תירץ רב פפא 'בציפרתא', קושיית 'ונשלפינהו', וקושיה זו מיישבת כעת הגמרא באמרה שמדובר באופן שמשום מה אי אפשר לשלוף⁸⁵⁵.

⁸⁵¹ ר' יואב רוזנטל העירני כי קיימת הקבלה לשונית ועניינית בין השאלה והתשובה שבלשון הראשונה לחברותיהן שבלשון השנייה, וכלשונן:

"קיים דמיון תוכני בבסיס המהלך המשתקף בשתי הלשוניות, כדלהלן:

השאלה - בבסיס השאלה בשתי הלשוניות עומדת הטענה שההעמדה כר' יהודה אינה מתאימה.

התשובה - בבסיס התשובה בשתי הלשוניות עומדת הנחה דומה וטענה דומה:

ההנחה, שעדיף (לפחות לפי הלשון הראשונה) ובודאי אפשר (הלשון השניה) לחלוץ שער נזיר או פטר חמור הארוג בשק.

והטענה, שאם אי אפשר (ללשון הראשונה) או הוא אינו רוצה (ללשון השניה) לחלוץ הוא רשאי שלא לחלוץ. ובמקרה זה עליו לשרוף את השק וכו' יהודה.

בלשון השניה ההנחה אינה מפורשת, אך היא עולה בבירור מתוך הטענה ('אם לא רצה לחלוץ' - מכאן שאם רצה לחלוץ ודאי חולץ). ואף הטענה בשתי המסורות פותחת בלשון דומה: 'ואם לאו' בלשון הראשונה, 'אם לא' בלשון השניה, ומסיימת בלשון זהה: 'רשאי'.

הדמיון הבסיסי בין הלשוניות, עשוי ללמד ששתייהן נובעות ממהלך קדום אחד - מהלך גרעיני צנום ורומז, ש'מולא' ופורש באופן שונה בכל אחת מהלשוניות."

⁸⁵² השאלה מופיעה בשם 'אמר ליה', ואף התשובה מופיעה בגוף ראשון: 'הכי קאמינא' ולא עוד אלא שיש גורסים אף בתשובה 'אמר ליה'. לא ברור כלל מי הם המקשן והתרצן, והפירושים החדשים נבוכו בדבר: בפירוש 'חברותא' נקט שרב נחמן מקשה וטבי [המייצג את ר' ירמיה] מתרץ, בפירוש 'מתיבתא' נקטו שטבי מקשה ור' ירמיה מתרץ, בפירוש 'שוטנשטיין' נקטו שאמורא אלמוני מקשה ור' ירמיה מתרץ.

באמת דחוק לומר שטבי ורב נחמן הינם הדוברים בחלק זה של הסוגיה לאחר שהסוגיה המשיכה הלאה, ובפרט לאחר שהסוגיה המשיכה לדורות הבאים: ר' ירמיה המפורסם הינו דור לאחר רב נחמן ורב פפא הינו בדור שלאחר ר' ירמיה. מאידך, מתמיה גם לומר שאמורא אלמוני יצוטט כדובר: 'אמר ליה', ועיין בחלק החידושים שננסה ליישב מעט.

⁸⁵³ פשטות הראשונים, וכן פירש בעל משנה ראשונה (ערלה ג ג).

⁸⁵⁴ בדפוס וברוב כתבי היד וכן ברגמ"ה ובפירוש קדמון מופיעה השאלה בשם 'אמר ליה', בכת"י וטיקן 120 חסרות התיבות 'אמר ליה'. הנוסח האחרון נח יותר, וכנראה אינו נוסח מקורי אלא הגהה מסברא כדרכו של כת"י זה.

⁸⁵⁵ הר"ש בערלה פירש שיש צפרים רבות ולכן אי אפשר לשלוף, וכן כתב בספר מלאכת חושב כאן. בעל שפת אמת הוסיף על דבריהם שמדובר כאשר לא משתלם לשלוף למען החלק החלק שבין ציפור לציפור. בפירוש 'משנה

לעומת זאת, יש חורזים את כל סוגייתנו למחרוזת אחת ונידון אחד⁸⁵⁶. הנידון פתח בסתירת המשניות, והמשיך עד תירוצם של רב ששת וריב"ח "כאן בשק כאן בשיער". לתירוץ זה מתייחסת קושיית 'ונבטיל ברובא', ואת דברי רב ששת וריב"ח תירץ רב פפא באמרו 'בציפרתא'. כעת, בשעה שמסיקה הגמרא כי דברי ר' ירמיה אינם מצילים את האוקימתא של רב פפא מקושיית 'ולשלפינהו', ממשיכה הגמרא ומסבירה כי דברי ר' ירמיה באו ליישב את סתירת המשניות באופן חדש. ממילא אין צורך לתירוצו של רב ששת, ואף אין צורך ליישב את האוקימתא של רב פפא שהיוותה המשך לתירוצו של רב ששת.

לשון מסקנת הגמרא הינה: "אם אפשר לשלופינהו - מוטב, ואם לאו - אוקמה כר' יהודה..."⁸⁵⁷, וכוונת התירוץ הינה שהמשנה בערלה עוסקת באופן של 'ואם לאו' – שלא ניתן לשלוף. לדרך הראשונה 'ואם לאו' מתפרש באופן שיש ציפרתא אלא שלא ניתן לשלפה [ראה ביאור בהערה 855]. לדרך השנייה 'ואם לאו' מתפרש באופן פשוט שכלל אין ציפרתא, וממילא לא שייך לשלוף.

ביאור הלשון השניה

הגמרא מקשה על תירוצו של ר' ירמיה⁸⁵⁷, הלא קולתו של ר' יהודה המתיר לשרוף את הנקברים נאמרה באיסור הנמצא בפני עצמו ולא באיסור המעורב בהיתר. תירצה הגמרא שדין שריפת השק הינו רשות, ואפשר גם לחלוץ את האיסור – "תני אם לא רצה לחלוץ רשאי"⁸⁵⁸.

השאלה אינה ברורה והתשובה אינה מובנת. השאלה אינה ברורה שכן ההגיון הפשוט אומר שקולתו של ר' יהודה תנהג אף באופן שהאיסור מעורב בהיתר, ומדוע נחמיר בדין התערובת יותר מדין האיסור עצמו. התשובה אינה מובנת שכן מה יושיע לומר ששריפת השק הינה רשות, הלא הקושיה הייתה שבתערובת לא מצאנו היתר לשרוף את הכל.

בספר מלאכת חושב ביאר כך: הגמרא הקשתה כיצד מותר לשרוף את כל השק, הלא יכול לשלוף את האיסור ואם אינו עושה כן עובר בבל תשחית. תירצה הגמרא כי אם חס על טרחתו רשאי לשרוף, ואין בכך משום בל תשחית. לביאורו תירוץ הגמרא קצר וסתום והעיקר חסר מן הספר.

שמא נכון לבאר כך: הגמרא הקשתה הלא ר' יהודה דיבר רק באיסור הנמצא בפני עצמו [להתיר לשרוף], ולא באיסור המעורב בהיתר [לחייב לשרוף]⁸⁵⁹. תירצה הגמרא כי אכן דין המשנה לשרוף את השק הינו היתר ולא חיוב. אפשר שכוונת התרצן להמשיך להחזיק בדברי ר' ירמיה המעמיד את המשנה כר' יהודה, ומוסיף התרצן כי דין השריפה הינו היתר ולא חיוב⁸⁶⁰, ואפשר שכוונת התרצן לסוג מתירוצו של ר' ירמיה ולשוב לתירוצו של רב פפא 'בציפרתא', ואת קושיית 'ונשלפינהו' מיישב התרצן באמרו שאכן מותר לשלוף ולקבור, וכוונת המשנה להתיר לשרוף את השק בשלמותו אפילו לדעת חכמים⁸⁶¹.

ראשונה בערלה שם כתב כי מדובר באופן שאם ישלוף יהרס הבגד, ומוסיף בעל משנה ראשונה כי עובדה זו מקנה חשיבות לחלק האסור ולפיכך אינו בטל [עין שם בביאורו המחודש לסוגיה].

⁸⁵⁶ גר"א כאן ובערלה, וראה כעין זה בשפת אמת כאן.

⁸⁵⁷ בלשון זו השאלה והתשובה מופיעות בסתמא, ויתכן שהן מדברי הגמרא עצמה ולא מדברי האמוראים המוזכרים בסוגיה.

⁸⁵⁸ נראה שהביטוי 'תני' משמש כאן כפירוש ולא כהגהה. למשמעויותיו של הביטוי 'תני' ראה בספר שערי התלמוד, מראש אמנה, אותיות קלח-קלט.

⁸⁵⁹ המקשן הבין את דעת ר' ירמיה כפי שהסביר בעל שפת אמת את דעת ר' ירמיה - שלפי ר' יהודה המתיר לשרוף איסור הנמצא בפני עצמו יש חובה לשרוף איסור מעורב [- בשק, שאם יקברו יש חשש מכשול].

⁸⁶⁰ פירוש זה דחוק, שכן התרצן נקט 'אם לא רצה לחלוץ רשאי', ולא 'אם רצה לשרוף רשאי'.

⁸⁶¹ הביאור הנוכחי מתיישב רק לדעת המפרשים שקושיית 'ונבטיל ברובא' הינה קושיה על דברי רב ששת, וכך כל הסוגיה עוסקת בעניין אחד, הלא הוא תירוץ סתירת המשניות, ואף רב פפא ור' ירמיה שניהם התייחסו לנושא משותף. אולם לפי האומרים שקושיית 'ונבטיל ברובא' הינה קושיה על המשנה בערלה, הלא כבר הוסבר שיש כאן שני נושאים שונים – סתירת המשניות וקושיית 'ונבטיל ברובא', ורב פפא ור' ירמיה התייחסו כל אחד לנושא נפרד, ובלתי אפשרי לומר שהקושיה על דברי ר' ירמיה תביאנו לשוב לתירוצו של רב פפא.

אף באופן כללי הלשון השניה מתאימה דווקא לדעה הרואה בסוגייתנו רצף שלם של משא ומתן אחיד, שכן לשון זו אינה תמהה כלל על הקשרם של דברי ר' ירמיה, ומוכח כי הלשון השנייה ראתה כמובן מאליו שדברי ר' ירמיה משמיטים את הבסיס לדברי רב פפא, וזהו שרשור הסוגיה.

נזכיר את אשר הערנו בסעיף 'מבנה הסוגיה' כי קיימת אפשרות שהלשון השניה באה להוסיף על הלשון הראשונה ולא להחליפה, ונמשיך כעת כי לפי האפשרות הנזכרת פקעה ההוכחה שבפיסקה הקודמת.

בפירוש רגמ"ה ללשון השניה כתב שהתרצן ממשיך להחזיק בשיטת ר' יהודה, ומשמע כפירוש 'מלאכת חושב' או כפירושנו הראשון. בסמוך נראה כי מפסקי הרמב"ם יש להוכיח כפירושנו השני.

נפקא מינה בין הלשונות

חיוב שריפת שק

במשנה בערלה שנינו כי האורג מלא הסיט משער נזיר ופטר חמור בשק ידלק השק. בלשון הראשונה לא התפרש האם יש כאן חיוב דווקא לשרוף את השק או שמותר גם לקבור, ובעל שפת אמת ביאר כי יש חיוב דווקא לשרוף. בלשון השניה – לפירוש מלאכת חושב ולפירושנו הראשון – מפורש להיפך שדין השריפה הינו היתר ולא חיוב ומותר גם לקבור את השק.

דעת חכמים בדן השק

ר' ירמיה חידש שדין שריפת השק מתבסס רק על שיטת ר' יהודה המתיר לשרוף את הנקברים, ואילו לדעת חכמים יש לקבור את השק. האם הגמרא במסקנתה מקבלת את דברי ר' ירמיה? לפי הלשון הראשונה, וכן לפי הפירושים הראשונים ללשון השניה אין הגמרא דוחה את דברי ר' ירמיה אלא מקבלתם. לפי פירושנו השני ללשון השניה הרי הגמרא דוחה את דברי ר' ירמיה ושבה להעמיד את המשנה כדעת חכמים.

הרמב"ם (פסולי המוקדשין, יט יב) פסק את דין שריפת השק, למרות שבסמוך (הלכה יד) פסק כחכמים ואסר לשרוף את הנקברים. האחרונים תמחו על דבריו, כיצד לא קיבל את דברי ר' ירמיה, ויש שהוזקקו לתרץ שהרמב"ם פסק כאן כירושלמי ולא כבבלי⁸⁶². לפי ביאורנו השני ללשון השניה מתחוויר פסק הרמב"ם, שכן הגמרא עצמה דחתה את דברי ר' ירמיה.

⁸⁶² אפשר לנמק פסק זה בכך שסוגיית הבבלי עמומה וסוגיית הירושלמי ברורה, ולכך העדיף הרמב"ם לפסוק כירושלמי.

סימן יא [לד ע"א]

הקדמה

הגמרא הקשנה סתירה בין הברייתא למשנה האם אפר הקדש אסור או לאו. רמי בר חמא תירץ באופן אחד ורב שמעיה מתירץ באופן נוסף:

לשון ראשונה

כי תניא הא מתניתא בתרומת
הדשן⁸⁶³ תניא דלעולם אסור.

לשון שנייה

כי תניא ההיא באפר הטעון גניזה.

דתניא ושמו בנחת ושמו כולו ושמו שלא יפזר.

מקורות הלשונות

מקורות לשון ראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, פירוש קדמון. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק א [בשם: 'כן כתוב בס"י'].

⁸⁶³ הדשן. 'דשן': דפו"ר ותוקן בדפו"ח כבכתבי היד.

פירוש הלשונות

רב שמעיה מתרץ כי הברייטא המחמירה באפר הקדש עוסקת רק באפר מסויים, שעליו נאמר בתורה 'וְשָׂמוּ' (ויקרא ו ג) ונדרש בספרא (צו, פרשה א פרק ב) "ושמו - בנחת, ושמו - כולו, ושמו - שלא יפזר". בלשון הראשונה התפרש כי אפר זה הינו אפר תרומת הדשן שאסור לעולם, ובלשון השניה התפרש כי זהו אפר הטעון גניזה. סוגייתנו נכפלה במסכת פסחים (כז ע"ב) ושם הלשון דומה ללשון השניה: "באותן שטעונין גניזה"⁸⁶⁴.

בפשטות אין כאן מחלוקת כלל, אלא אפר תרומת הדשן שאסור לעולם הוא אפר הטעון גניזה, ועליו נאמר 'וְשָׂמוּ' כמפורש בפסוק: "וְהָרִים אֶת הַדָּשָׁן... וְשָׂמוּ". כך אף פירשו רוב הראשונים: רש"י בפסחים, רגמ"ה כאן, ראב"ד בהלכות פסולי המוקדשין (פי"ט ה"ג), וכן משמע בתוס' יומא כא ע"א (ד"ה נבלעין). אכן, לרמב"ם יש שיטה מחודשת מאד בענייני תרומת הדשן והוצאת הדשן, והינו לוקח פסוקים והלכות שבפשטות נאמרו כלפי תרומת הדשן ומפרשם כלפי הוצאת הדשן וכן להיפך, כך שאת דין 'וְשָׂמוּ' מסביר הרמב"ם כלפי הוצאת הדשן (תמידין ומוספין סוף פרק ב)⁸⁶⁵. בהתאם לשיטתו, הרמב"ם מסביר אף את סוגייתנו כלפי האפר של הוצאת הדשן, ופוסק שאפר זה אסור ואף יש בו מעילה (פסולי המוקדשין שם, מעילה פ"ב הי"ד)⁸⁶⁶.

דרכו של הרמב"ם מתיישבת רק בלשון השניה ובלשון הגמרא בפסחים, ולא בדברי הלשון הראשונה הנוקטת בפירוש כי איסור האפר הינו רק באפר של תרומת הדשן.

נפקא מינה בין הלשונות

כאמור, יש נפקא מינה בין הלשונות בכך שרק לפי הלשון השניה יש מקום לדרכו של הרמב"ם בעניינינו הפוסק כי אפר הוצאת הדשן אסור בהנאה. אפשר להרחיב ולומר כי רק לפי הלשון השניה יש מקום ללכת בדרכו של הרמב"ם בדיני אפר המזבח ולחייב את אפר הוצאת הדשן בדין 'וְשָׂמוּ', ואילו מן הלשון הראשונה עולה בבירור כשיטת החולקים על הרמב"ם וסוברים כי דין 'וְשָׂמוּ' נאמר רק כלפי האפר של תרומת הדשן.

⁸⁶⁴ כע"ז בכל כתבי היד שנמצאים כיום בפרידברג, כולל כתבי היד המייצגים מסורת נוסח שונה של פסחים: 'ששון – לונצר' ו'אנלאו'.

⁸⁶⁵ לגבי תרומת הדשן ראה שם הלכה י', ועיין במפרשים שהאריכו לדון בדבריו.

⁸⁶⁶ נעיר כי לעניין איסור האפר דברי הרמב"ם מוקשים רק מחמת הסבר הגמרא המקשר את האיסור לפסוק 'וְשָׂמוּ', אולם לולי דברי הגמרא היה נקל לומר שכל אפר המזבח אסור בהנאה מחמת הפסוק "וְהוֹצִיא אֶת הַדָּשָׁן אֶל מִחוּץ לַמִּחָנֶה אֶל מְקוֹם טְהוֹר" (ויקרא ו ד), ומשמע כי יש דין שיהיה האפר במקום מסויים, וממילא אסור בהנאה ושמא אף יש בו מעילה.

במסכת מעילה (פ"ג מ"ד) שנינו כי דשון מזבח הפנימי והמנורה לא נהנין ולא מועלין, ומשמע כי בדשון מזבח החיצון הדין שונה. הדיוק נכון לכולי עלמא: לדעת הראשונים האפר מותר בהנאה ולדעת הרמב"ם יש בו מעילה.

באיסור תמורה יש חומרא מיוחדת שאין באיסורי תורה רגילים – חוב מלקות על שגגה.

כך גירסת הלשון הראשונה בדף יז ע"א, וכך הכרעת חלק מן הראשונים (ראה פרק ב סימן ז).

מהי חומרתו המיוחדת של איסור תמורה, אשר בגינה חייבה התורה אף את השוגג? מצאנו בדבר שלושה הסברים בשלוש דרכים: דרך הקבלה, דרך המחשבה ודרך הלמדנות. נציג כאן את שלושת ההסברים, ונרחיב בהסבר השלישי.

בדרך הקבלה כיצד? כתב הרדב"ז:

"ועל דרך הסוד כבר ידעת כי קדשי מזבח רומזים בעולם העליון לקרב המידות אחת אל אחת... והחולין רומזים בדבר שהוא חול... ודעת הרמב"ם דיש שוגג בממיר לענין שלוקה עליו, אע"פ שלא מצינו מלקות בשוגג. ואפשר שהטעם מפני חומרת העון שעושה מן הקודש חול כמו שכתבנו כמה פעמים. ומהטעם אשר כתבתי צוה שלא ישנו בקדשים, שכל קדש וקדש כחו למעלה ידוע, כאשר בארנו בסוד הקרבנות. וזה ששינה בקדשים משנה סדר האצילות, והבן זה".

(מצודת דוד על טעמי המצוות, מצוה תלה)

בדרך המחשבה כיצד? כתב הרש"ר הירש בביאורו לאיסור התמורה:

"ננסה עתה להבין את הרעיון המתבטא בהלכות אלה. נזכיר תחילה, שרעיון זה נוגע לעצם מהותו ומשמעותו של מקדש הקרבנות, שכן העבירה על איסור תמורה היא עבירה חמורה; שהרי לשיטה אחת... לוקים עליה אפילו בשוגג, ואין דין כגון זה בכל התורה כולה!".

"תמורה... נעשית על - ידי המתכפר. הלה עתיד להתכפר על - ידי מעשי הקרבן, שנועדו לאותה בהמה, ולפיכך אל תהא זו בעיניו "בהמה" גרידא, אלא יראה בה את הביטוי של אישיותו הוא - על כל היצרים והכוחות, המטרות והפעילויות, שיש להקדיש אותם לה' ולתורתו. אך הנה הממיר לוקח בהמת חולין - שאיננה אפוא אלא בהמה גרידא - ומעמיד אותה במקום בהמת קרבנו ואומר: זו תחת זו; זו "הבהמה" תהא במקום זה "הקרבן". באותה שעה כבר נעלמה מעיניו כל התכלית המוסרית וכל המשמעות הסמלית של "הקרבן", ושוב אין הוא רואה בו אלא בהמה חיה, שיש להקריב אותה...".

(פירוש הרש"ר הירש על התורה, ויקרא כז י')

בדרך הלמדנות כיצד? כתב הרב חנוך פרידמן שליט"א:

"... בתמורה החיוב הוא על התוצאה ולא על חומרת מעשה העבירה, ולכן, מכיון שהחיוב על התוצאה - לכן חייבים מלקות גם בשוגג".

(בית יחיאל [תמורה], סימן טו. ראה שם מקורות נוספים לסברא זו)

נראה להוסיף על הדרך האחרונה: חלות קדושת תמורה הינה החלות היחידה בתורה אשר הינה מיוחדת לאיסור. פעמים רבות נתנה התורה כח להחיל חלות **למרות** שהחלות במקרה נוגעת באיסור, אולם חלות התמורה מיוחדת בכך שהינה יכולה לחול רק באיסור ולא בהיתר. על כן החמירה התורה לחייב את המחיל חלות תמורה, למרות ששגג במעשהו.

יתר על כן, יתכן כי כל חלות התמורה התחדשה למען תהיה אפשרות לחייב את הממיר על מעשהו. משכך, אף אם החיל חלות זו בשגגה – החלות עצמה מחייבתו במלקות.

הרב פרידמן לדרכו מסביר כי הלימוד 'יהיה קודש' מלמד שהעבירה היא התוצאה ולא המעשה, ומשום כך מתחייב השוגג. לפי דברינו האחרונים ניתן להסביר באופן שונה: הלימוד 'יהיה קודש' מלמד שהתמורה חלה אף בשוגג, וחז"ל הבינו מסברא כי המלקות תלויה בחלות, ואם יש חלות אזי יש גם מלקות.

בין שלושת הדרכים יש נפקא מינה לדינא: ממיר שתמורתו לא חלה אך יכול לחול עליו חוב מלקות, כגון ממיר בקרבן ציבור [לשיטת הרמב"ם], והמיר בשוגג. לפי דרכיהם של הרדב"ז והרש"ר הירש אין סיבה שלא ילקה, אולם לפי הדרך השלישית חוב המלקות בשוגג הינו רק כאשר חלה התמורה.⁸⁶⁷

⁸⁶⁷ הדברים האמורים כאן בקצרה נוגעים במספר סוגיות יסודיות במסכת תמורה, ואי"ה נרחיב במקום אחר.